

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra české literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Matka a dítě v dystopickém světě: Obraz mateřství v dystopických společnostech románů *Konec civilizace, 1984, Příběh služebnice a Strážkyně pramene*

Mother and Child in a Dystopian World: Image of Motherhood in Dystopian Societies in the Novels *Brave New World, 1984, The Handmaid's Tale, and Memory of Water.*

Bc. Kateřina Dostálová

Vedoucí práce: Mgr. Klára Soukupová, Ph.D.

Studijní program: Učitelství českého jazyka pro 2. stupeň základní školy a střední školy

Studijní obor: N ČJ-PG 20

2024

Odevzdáním této diplomové práce na téma *Matka a dítě v dystopickém světě: Obraz mateřství v dystopických společnostech románů Konec civilizace, 1984, Příběh služebnice a Strážkyně pramene* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 6. 7. 2024

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucí práce Mgr. Kláře Soukupové, Ph.D. za její pečlivý a trpělivý přístup. Dále bych ráda poděkovala všem, kteří mě v průběhu vzniku práce podpořili – rodičům a blízkým.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zaměřuje na zkoumání reprodukce a mateřství v dystopických románech, konkrétně v dílech *Konec civilizace, 1984*, *Příběh služebnice* a *Strážkyně pramene*. Práce analyzuje situaci plodnosti, porodu a mateřství u ženských postav, přístup ženských hrdinek k mateřství a faktory ovlivňující tento přístup v literárně zobrazených dystopických společnostech. Dále se práce zabývá tím, jak je mateřská role formována či deformována v rámci dystopické společnosti. Výzkum se také zaměřuje na reprodukční politiku dystopických společností, její sociální a politické důsledky, a vliv této politiky na autonomii a jednání žen. Analýza odhaluje, že mateřství v těchto dystopických románech často podléhá represivní ideologizaci, kterou kontroluje vládnoucí vrstva mužů a která se slovně legitimizuje údajnou snahou o obecný prospěch, ale fakticky vede k nerovnostem a útlaku žen.

KLÍČOVÁ SLOVA

dystopie, mateřství, reprodukce, gender, narativní analýza

ABSTRACT

The focus of this thesis is to explore reproduction and motherhood in dystopian novels, specifically *Brave New World*, *1984*, *The Handmaid's Tale* and *Memory of Water*. The thesis analyses the situation of fertility, childbirth and motherhood for female characters, the attitude of female protagonists towards motherhood, and the factors influencing this attitude in the literary depictions of dystopian societies. Furthermore, the thesis examines how the maternal role is shaped or distorted within dystopian societies. The research also focuses on the reproductive politics of dystopian societies, their social and political implications, and the impact of these politics on women's autonomy and agency. The analysis reveals that motherhood in these dystopian novels is often subjected to a repressive ideologization controlled by a ruling class of men, which is verbally legitimized by the supposed pursuit of the common good, but in fact leads to inequalities and oppression of women.

KEYWORDS

dystopia, motherhood, reproduction, gender, narrative analysis

Obsah

Úvod	6
1 Teoretická východiska	8
1.1 Antiutopie vs. dystopie	8
1.2 Co je to dystopie?	11
1.3 Konstrukce dystopického románu.....	13
1.3.1 Hranice světů	13
1.3.2 Statické světy	15
1.3.3 Prorazit hranice.....	16
1.3.4 „Novořeč“	17
1.4 Dystopická společnost	18
2 Ženské tělo antiutopické a dystopické.....	20
3 Ženská sexualita	26
4 Plodnost	37
5 Porod a neporod.....	43
6 Matky a nematky	50
6.1 Matkou proti své vůli	50
6.2 Matkou v pohnutých časech	59
Závěr.....	76
Seznam použitých informačních zdrojů	79

Úvod

Tato diplomová práce se zabývá tématem reprodukce a mateřství ve čtyřech vybraných antiutopických a dystopických románech – *Konec civilizace, 1984, Příběh služebnice* a *Strážkyně pramene*. Zájem odborné veřejnosti i čtenářstva o dystopické romány je v poslední době na vzestupu. Dokladem může být například kniha George Claeyse vydaná roku 2016 v Oxford University Press s názvem *Dystopia A Natural History*, o níž je v popisku uvedeno, že je to první monografie, která se konceptu dystopie věnuje. Dystopie často popisují budoucnost, k níž by teoreticky mohla naše společnost dospět, bude-li se ubírat určitým směrem. Způsob, jakým autoři konstruují dystopické světy, odráží hrozby a problémy světa, ve němž žijí. Proto je dystopie od 20. století až do dnešní doby, kdy společnost čelí klimatické krizi a válce na území Evropy, relevantním žánrem, který je důležité sledovat a zkoumat. Přístup dystopických společností k mateřství zásadně odráží nejhlubší principy, na nichž jsou vystavěny, což dokládá fakt, že každá dystopická společnost se k tématu mateřství nějakým způsobem vztahuje. Zkoumání literárního zpracování tématu mateřství v dystopických románech tedy může přinést vhled do společenských tendencí, které se projevovaly v minulosti a projevují se i v současnosti, a do jejich možných důsledků. Ačkoli se zkoumání tématu mateřství zásadně podílí na osvětlení podstaty konkrétního románového dystopického světa, v rámci dystopických románů v české literární vědě toto téma dosud nebylo významně reflektováno. Práce tak nabízí možný způsob interpretační analýzy, který je využitelný i pro další podobná díla. Tato literární interpretace se vzhledem k genderově podmíněnému tématu opírá o studie z oboru feministické literární vědy, sociologie, psychologie a filozofie. Ty slouží především k prohloubení literárních interpretací ve vztahu ke konstrukci fikčního světa daného románu. Na čtyřech vybraných románech můžeme pozorovat vývoj tématu mateřství v čase dle doby vzniku textů. Užitečným se zdá být i sledování, zda k tématu rozdílně přistupují autoři a autorky.

Pro analýzu byl vybrán román Aldouse Huxleyho *Konec civilizace*, který se intenzivně zabývá otázkou reprodukce i mateřství a ukazuje svět poté, co je mateřství technologizováno a zestátněno. Dalším vybraným byl román George Orwella *1984*, kde je role matek postupně oslabována a výhledově se očekává přechod na umělé plození dětí

v rukou státu. Winston Smith si ale, na rozdíl od postav v civilizovaném světě z *Konce civilizace*, pamatuje, jaké to je mít matku a zažívat mateřskou lásku. Tento prožitek je zároveň kontrastní ke stavu rodiny v Oceánii roku 1984. V románu *Příběh služebnice* je téma mateřství ústředním tématem a podléhá mu celá ideologie totalitního státu Gileád. Přístup k mateřství se v *Příběhu služebnice* však liší od předchozích dvou románů tím, že se odvrací od pohodlnějšího technického řešení a volí sociálně náročný způsob převzetí kontroly nad mateřstvím státem. Román *Strážkyně pramene* byl vybrán jako ukázka vztahu matky a dcery v dystopickém světě, který se otázkou mateřství cíleně nezabývá. Mateřství je však přesto silně ovlivněno konstrukcí tohoto světa a postavy na základě toho prožívají související dilemata.

S ohledem na téma práce budou ve zvolených textech sledovány významové roviny spojené s tématem mateřství: od podmínek k možnosti mateřství (tělesnost, sexualita, plodnost) přes okamžik, kdy se žena stává matkou (porod), až k samotné mateřské roli (matka). Každý z těchto aspektů je ve zvolených románech jinak zastoupen, proto i tyto romány budou v jednotlivých kapitolách zastoupeny nerovnoměrně dle výraznosti daného aspektu.

1 Teoretická východiska

1.1 Antiutopie vs. dystopie

„Nedůvěra v utopii s sebou přinesla království antiutopie a dystopie.“¹ Tato myšlenka, která je představena v knize Olgy Pavlové *2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury*, otevírá uvažování nad přechodem od psaní utopické literatury k literatuře antiutopické a následně dystopické, který proběhl na začátku 20. století. Zároveň navozuje pocit, že je potřeba odlišit pojem antiutopie od dystopie a tomuto rozlišení věnovat patřičnou pozornost. V této kapitole, která ze zmíněné publikace vychází, bude stručně představeno odlišení těchto pojmů a následně bude vysvětleno, jak se toto odlišení vztahuje k tématu a výzkumným cílům práce.

Žánr antiutopie se začíná rozvíjet na konci 19. století jakožto pokračování satiry konceptu osvícenství a života ovlivněného vědeckým pokrokem. Zároveň šlo o reakci na eugenické a socialistické myšlenky, které se právě v tomto období rozvíjejí a šíří. Antiutopie je také, jak už z názvu vyplývá, silně propojena s žánrem utopie, s nímž sdílí některé společné rysy:

„Individuální utopie mají snahu proměnit se v kolektivní utopii a antiutopie (dystopie) má sklon v kolektivním vědomí objevovat individualitu. V obou světech je každodenní život přísně reglementován až petrifikován a doveden do fáze rituální činnosti.“²

„Antiutopie znázorňuje nevíru v utopii, zároveň obsahuje sociální a politickou kritiku ‚ideální‘ utopické společnosti [...] antiutopie má za

¹ PAVLOVA, Olga. *2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5. Str. 9.

² PAVLOVA, Olga. *2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5 Str. 28.

úkol zničit utopickou představu o společném ráji pro všechny a zdůraznit selhání utopické představy. “³

Podle Pavlové se tedy dá říci, že antiutopii lze definovat dle autorského záměru kriticky nahlédnout na utopické myšlenky a vést s nimi polemiku: „Jedním z cílů antiutopií a později dystopií je představit katastrofální budoucnost utopie; dystopie se na rozdíl od antiutopie navíc pokoušejí nabídnout alternativu.“⁴

Dystopie varují před budoucností, která může společnost potkat, pokud se bude držet současného vývoje a nastavených trendů. Přinášejí tedy navíc jakýsi návod a doporučení, čeho se vyvarovat v současnosti, aby nepřišla hrozivá budoucnost.

*„Celkově se antiutopický a dystopický diskurz točil kolem dvou otázek: totalitarismu a vědeckého (a) nebo technologického pokroku, který se stal nástrojem pro nastolení diktatury a pokusem o ovládnutí lidské existence pomocí mocenské kontroly a restriktivních opatření.“*⁵

Tematicky se tedy oba druhy většinou shodují, rozdíl je v autorském záměru a celkovém vyznění pro čtenáře. Oba pojmy můžeme dle Pavlové hrubě rozlišovat také dle časového aspektu:

*„O antiutopické literatuře obecně mluvíme v souvislosti s romány první poloviny 20. století, díla po druhé světové válce dnes jsou mnohem častěji pojmenována jako dystopická. V sedmdesátých letech 20. století se dystopická literatura znovu obměňuje, rodí se díla, která později získala pojmenování kritická dystopie.“*⁶

³ PAVLOVA, Olga. 2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5 Str. 28.

⁴ PAVLOVA, Olga. 2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5. Str. 28–29.

⁵ PAVLOVA, Olga. 2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5. Str. 30.

⁶ PAVLOVA, Olga. 2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5. Str. 31.

Kromě konceptů antiutopie a dystopie se tedy ještě objevuje pojem kritické dystopie. Sarah Dillon ve svém článku *Who Rules the World? Reimagining the Contemporary Feminist Dystopia*⁷ přichází právě s tímto pojmem od amerického literárního teoretika L. T. Sargenta, který se vyznačuje balancováním mezi utopií a antiutopií a zároveň z něj plyne příklad, co je potřeba změnit, aby se svět mohl stát (v tomto případě pro ženy) lepším místem. Druhá část článku pracuje s literárněteoretickým pojmem „zero world“ (nulový svět), který si vypůjčuje z teorie science fiction (dále jen SF) literárního kritika D. Suvina. Ten definuje SF jako literaturu kognitivního odcizení (odstupu), které umožňuje vystavět text tak, aby se v něm realita odrážela, a zároveň aby vybízel k její reflexi. SF tedy vychází z autorovy přítomnosti a představuje alternativu k autorově empirickému (nulovému) světu.

Pojem „nulový“ vysvětluje Suvin ve své studii *On the Poetics of the Science Fiction Genre*⁸ jako nulový ve smyslu centrálního referenčního bodu v souřadnicovém systému. Tento svět dále také označuje jako „naturalistický“ ve smyslu přirozený, tedy že se v něm nevyskytuje nadpřirozeno a že zákony tohoto světa nepodléhají tomu, jak má příběh dopadnout. Jinými slovy, svět nepomáhá hrdinovi, aby dosáhl svého cíle, ale zůstává statickým a je na hrdinovi, jak si s jeho nástrahami poradí. Tato skutečnost je shodná jak pro skutečný svět autora, příp. čtenáře, tak pro světy SF žánru. Pojem nulového světa bude v dalších částech práce využit pro reflexi tehdejší společenské situace, která se odráží ve zkoumaných dílech.

Kromě těchto tří pojmů je dle O. Pavlové důležité ještě rozlišit literaturu o přírodních katastrofách, tedy apokalypsách. Těm může náležet zastřešující pojem *postapokalyptická literatura*, ačkoli některá sem řazená literární díla dějem samotné apokalypse předcházejí.

⁷ DILLON, Sarah. *Who Rules the World? Reimagining the Contemporary Feminist Dystopia*. In: *The New Feminist Literary Studies*. 2020. Str. 169–181. ISBN 9781108458603. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/9781108599504.013>. [cit. 2024-06-08].

⁸ SUVIN, Darko. *On the Poetics of the Science Fiction Genre*. Online. *College English*. 1972, roč. 34, č. 3. Str. 372–382. ISSN 0010-0994. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/375141>. [cit. 2024-06-08].

Pro tuto práci byla vybrána díla řazená dle Pavlové⁹ jako antiutopická (*Konec civilizace, 1984*), dystopická (*Příběh služebnice*) a postapokalyptická, resp. jako literatura o přírodních katastrofách (*Strážkyně pramene*). Toto rozdělení však při hlubším zkoumání antiutopických a dystopických děl přestává fungovat, čehož si všimá ve své recenzi kritička a komparatistka Klára Soukupová:

„Nejsem přesvědčená o tom, že toto rozdělení dnes bezvýhradně platí. Mnohé dystopie mají „špatný konec“ a současně přímo nereagují na předchozí utopické projekty (což by z nich vedle nepřítomnosti naděje dělalo antiutopie).“¹⁰

Někteří literární vědci používají pojmy antiutopie a dystopie bez tohoto rozdělení. Např. Thomas Horan používá jen zastřešující termín dystopie.

Ani pro analýzu zobrazení mateřství ve zkoumaných románech se toto rozdělení nezdá být relevantním, protože v tomto aspektu nemá na analyzované texty znatelný dopad. Vhodnějším se jeví sledovat u textů časové hledisko (jak je v díle reflektován nulový svět autora) a hledisko genderové příslušnosti autora (mužské vs. ženské psaní). Dále v textu bude tedy téměř výhradně užíváno zastřešujícího pojmu dystopie, nebude-li nutné mezi těmito pojmy rozlišovat.

1.2 Co je to dystopie?

Kromě dělení děl do kategorií nachází O. Pavlová ve své knize rysy, které antiutopie i dystopie spojují. Jsou to emoce, které ve čtenářích mohou texty vzbuzovat: strach a úzkost. Tyto emoce odlišuje dle Sørensa Kierkegaarda rozdíl mezi podnětem, který emoci vyvolává

⁹ Potažmo dle CLAEYS, Gregory. *Dystopia: A Natural History*. Oxford: Oxford University Press, 2017. ISBN 0-19-182747-9, kterého O. Pavlová cituje.

¹⁰ SOUKUPOVÁ, Klára. *Utopické zkameněliny*. Online. *Svět literatury*. 2023, roč. 33, č. 67. ISSN 2336-6729. Dostupné z: https://svetliteratury.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/14/2023/06/Klara_Soukupova_172-174.pdf. [cit. 2024-03-27].

(strach je podložen známou skutečností, úzkost pochází z neznáma), a reakcí na tento podnět (u strachu je reakce útek nebo útok, při úzkosti člověk nekoná a pocítuje beznaděj).

„Gregory Claeys¹¹ určuje dva typy strachu, které v antiutopické a dystopické literatuře převažují:

1. strach z despotismu (revoluční hnutí v Evropě a jinde ve světě);

2. strach z technologického vývoje a dopadu vědy na lidské životy (rentgenové paprsky, žárovka, elektrická lokomotiva, fonograf, telefon a jiné).“¹²

Oba tyto podněty se následně objevují v zápletkách. Dle O. Pavlové jsou v současné době nejčastějšími tématy dystopické literatury tato:

„1) progres revoluce a s tím spojený teror;

2) věda a technologické výtobytky, které mohou přinést více škody;

3) eugenika a její kontrola nad institutem rodiny a rodičovství;

4) hrozba mechanizace a dehumanizace společnosti.“

Pro tuto práci bude klíčové věnovat se především třetímu bodu výčtu. Rodiny jsou základní sociální strukturou, která má zásadní vliv na formování jedince. Každý jedinec má s rodinou nějakou zkušenost a jejímu vlivu je vystaven v nejcitlivějších fázích svého vývoje. Právě proto je ovládnutí rodiny klíčové pro převzetí kontroly nad životy a myšlením lidí. Z tohoto důvodu je také zkoumání rodinné politiky a rodinných struktur v dystopické literatuře plodným způsobem, jak na tuto literaturu nahlížet.

¹¹ Dle CLAEYS, Gregory. *Dystopia: a natural history*. Oxford: Oxford University Press, 2017. ISBN 0-19-182747-9, kterého O. Pavlová cituje.

¹² PAVLOVA, Olga. *2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5. Str. 29.

1.3 Konstrukce dystopického románu

Časová spojitost vzniku a rozmachu antiutopických a dystopických románů s nástupem totalitních ideologických režimů se nezdá býti náhodná. Olga Pavlova ve své knize *2 + 2 = 5* zmiňuje vzhledem k provázanosti vzniku žánru antiutopie a následně dystopie pět klíčových charakteristik totalitarismu, které vycházejí ze studií totalitních režimů ze 40. let 20. století; jsou jimi *příslib bezpečí, akce místo programu, kvazidemokratické základy, válečná psychologie a vůdcovský princip vlády*. Dále Pavlova ve své knize pojmenovává se zakotvením v četných zdrojích podklady, na základě kterých autor*autorka konstruuje dystopické společnosti, takto:

1. Román odráží sociální a politickou situaci a reaguje na ni.
2. V románu je tematizována krize a zánik individuality ve společnosti řízené mocichtivým státem a jeho institucemi.
3. V románu se vyskytují detailní popisy běžného života obyvatel fikčního světa s důrazem na organizaci sexuálního života, reprodukci a s nimi spojené provázející rituály.

Otázka reprodukce a s ní spojeného ideologického podloží je tedy jedním ze základních zdrojů ovládnutí dystopické společnosti. Olga Pavlova dále definuje čtyři zásadní znaky dystopické společnosti, které budou rozebrány v následujících podkapitolách.

1.3.1 Hranice světů

Dystopické světy jsou často založeny na binární opozici držitelů moci a většiny obyvatelstva, mezi nimiž je komunikace většinou jednosměrná, probíhající shora dolů. Pozice obou skupin jsou neměnné a stabilní. Tvůrce dystopického světa se obvykle označuje za vládce a vytváří sociální strukturu zaměřenou na identifikaci a eliminaci nepřítele, což legitimizuje režim nebo stávající vládu.

V románu *Konec civilizace* je situace trochu odlišná, neboť jeho hlavní postavou je poměrně vysoce postavený alfa muž Bernard Marx, který má možnost komunikovat s vrchními stvořiteli světa. Komunikace směrem k nižším kastám (delta, epsilon) je

jednosměrná, ale příslušníci těchto kast se ani o žádnou komunikaci nepokoušejí, protože jsou spokojeni se svým predestinovaným životním údělem. Tato společnost zároveň nemá vnějšího nepřítele, proti kterému by se mohla vymezit a nastavit tak dichotomii my vs. oni. Společnost z *Konce civilizace* se vymezuje proti té dřívější. Legitimizace vlády probíhá přes všeobecné blaho a mír pomocí drogy, somy, kterou dostává každý obyvatel.

V románu *1984* jsou tyto znaky zcela naplněny – vládnoucí Strana a její představitelé, o jejichž identitě nemají obyvatelé Oceánie žádné povědomí, komunikují s občany jednosměrně skrze média. Její sídlo je nedobytné, není ani možné jej navštívit. Společným nepřítelem je jedna ze dvou zbývajících velkých mocností, Eurasie nebo Eastasie, což se mění v závislosti na tom, s kým je Oceánie údajně ve válce. Tuto spojující nevraživost vůči nepříteli posilují obyvatelé Oceánie během každodenního rituálu Dvou minut nenávisti a je jim připomínána skrze média (televize, tisk).

V románu *Příběh služebnice* je situace podobná, stát Gileád je ve válce se sousedním státem, ale vládnoucí strana tuto válku příliš ideologicky nepoužívá. Podobně jako společnost v *Konci civilizace* se spíše vymezuje proti dřívějšímu uspořádání společnosti, které bylo „hříšné“ a ženy v něm mrhaly svou plodností. Hlavní postava románu Offred zprvu zažívá jednosměrnost komunikace, ale když se sblíží s vysoce postaveným velitelem, má šanci alespoň pokládat některé otázky týkající se nového společenského uspořádání. Prvkem, který legitimizuje režim, je celospolečenský cíl dosažení zvýšení porodnosti s pomocí návratu k tradičním hodnotám a zbožnosti.

V románu *Strážkyně pramene* se rodina hlavní postavy dostává do bližšího kontaktu s vojenskými důstojníky, představiteli vládnoucí struktury, avšak o novém uspořádání své společnosti s nimi nemluví. Hranice mezi vládnoucí vrstvou a obyvatelstvem není tolik nepropustná, jako je tomu např. v románu *1984*, Norii je nabídnuto spolupracovat s vládou v pozici špiónky. V románu není zmíněno, že by byl stát ve válce s jinou mocností, kolektivním nepřítelem je sucho a nedostatek vody. Vláda je legitimizována údajným spravedlivým zacházením s vodními zdroji a silnými vojenskými represemi vůči obyvatelstvu.

1.3.2 Statické světy

Ve fikčních světech dystopických románů, které jsou inspirovány vojenskými institucemi, věznicemi, továrnami a jinými unifikovanými, sterilními prostředími, se uplatňuje princip dohlížení, trestu za nedodržení pravidel a nepouštění ven. Často je tato uzavřenost prostoru podpořena fyzickou bariérou, kvůli které je dystopický stát izolován od zbytku světa. Protagonisté v dystopických světech se stávají figurkami v ostře ohraničeném prostoru, kde nemohou překročit fyzické ani psychické hranice. Překročení je buď neláká, nebo při pokusu končí zastavením. Dění je líčeno z vnitřní perspektivy hlavní postavy, což zdůrazňuje dvojité hranice – vnější omezení státem a vnitřní, psychické omezení, které vnímá postava. Volba vyprávění skrze hlavní postavu toto vnímání umocňuje.

V románu *Konec civilizace* podléhá celý svět kromě divošských rezervací stejné ideologii, prostor tedy není uzavřený. Obyvatelé, kteří jsou příslušníky vyšších kast, mohou létat po celém světě – o vstup musí žádat pouze v případě divošské rezervace. Z hlediska hranic jsou tématem románu spíše vnitřní mentální bariéry, o nichž Bernard Marx přemýšlí, ale ze strachu z ostrakizace se je bojí překročit.

V románu *1984* se princip dvojité hranice uplatňuje. Hlavní postava, Winston Smith, považuje svou existenci a setrvání v Oceánii za jisté a nezměnitelné, proto se spíše snaží v rámci tohoto světa pro sebe nalézt kousek svobody.

V románu *Příběh služebnice* je zjevná vojensky vynucená přítomnost hranic, a to dokonce i uvnitř státu Gileád. Služebnice například nesmějí odbočit na nákup při cestě na nákup jinam, než je obvyklé. Přítomnost mentálních hranic v mysli Offred je proměnlivá; někdy Offred věří, že je možné hranice proniknout, a myslí na svůj život před nástupem režimu, někdy propadá beznaději a snaží se zvyknout si na nový život.

Ve *Strážkyni pramene* je také vojensky vymezený prostor, obyvatelé se musí např. při vstupu do města prokazovat elektronickým průkazem a uvádět důvody své cesty. V cestování jsou obyvatelé omezeni také nedostupností vrtulových vozů, které jsou schopné ujet delší vzdálenost. Noria si však vnitřně vymezené hranice částečně nepřipouští, když se rozhodne naplánovat cestu do Ztracených zemí.

1.3.3 Prorazit hranice

V dystopické literatuře je pokus o překročení hranic a opuštění petrifikovaného světa klíčovým bodem zápletky. Děj je často schematický, podobně jako u utopií, ale popisná složka je menší a rozptýlená do různých částí románu. Protagonista, obvykle vyprávějící v první osobě, začíná jako loajální k systému, ale postupně pochybuje, často díky vstupu ženské postavy do jeho života. Nakonec zjišťuje systémové chyby, ale nemá sílu na zásadní změnu nebo je násilně přesvědčen o marnosti svého úsilí a vrací se do původního stavu, čímž se cyklus uzavírá. Existují dva hlavní prototypy tohoto modelu, které se liší umístěním bezpečného prostoru, kam se protagonista snaží utéct. V jednom případě se pokouší uniknout za hranice světa, odkud se ale nakonec většinou dobrovolně vrací do původního prostoru. Druhý prototyp v dystopické literatuře lze označit jako „dočasné útočiště uvnitř petrifikovaného světa“. V tomto modelu protagonista hledá únik nikoliv za hranicemi světa, ale uvnitř něj. Protagonista nemusí překročit hranice, ale stačí mu ignorovat každodenní realitu nebo se izolovat od okolí, aby dosáhl vysněné reality.

Bernard Marx v románu *Konec civilizace* nejdříve přemýšlí o útěku mimo svět skrze návštěvu divošské rezervace, nakonec se ale vrací a hledá možnost dočasného útočiště v rámci petrifikovaného světa. Román je tak kombinací dvou zmíněných prototypů.

V románu *1984* je možné identifikovat zcela jasně druhý prototyp útěku. Winston se nejprve schází s Julií v přírodě, později si pronajme od starožitníka pokoj, kde se může bez dozoru obrazovky scházet s Julií. O útěku mimo Oceánii nepřemýšlí.

V románu *Příběh služebnice* se vyskytují oba prototypy útěku. Offred se ve svém pokoji zavírá do skříně, kde nachází útočiště. Zároveň se některé večery schází s velitelem v jeho pokoji a hraje Scrabble, hru z dávných časů před Gileádem. Offred kromě toho aktivně přemýšlí, jak by bylo možné z Gileádu utéct, a zdá se, že se jí to na konci knihy možná povede. Zde také neplatí snaha o vrácení se do původního stavu, v závěrečné části knihy – Historických poznámkách – je uvedeno, že Offred pravděpodobně utekla a chtěla se stále aktivně dostat pryč z Gileádu. Není však jisté, zda se jí to povedlo.

V románu *Strážkyně pramene* můžeme za útočiště v rámci petrifikovaného světa považovat jeskyni se skrytým pramenem či obecně existenci pramene, který zajišťuje Norii

dostatečný přísun pitné vody. Noria se pokusí o útěk, ale je zadržena a obviněna z vodního zločinu, tudíž se zde uplatňují oba prototypy.

1.3.4 „Novořeč“

Jazyková norma v antiutopické a dystopické literatuře se výrazně liší od běžné normy v reálném světě, protože je podřízena ideologickým cílům vládnoucí vrstvy. Vládnoucí moc používá upravený jazyk k ovlivnění myšlení obyvatel a k potlačení jejich vůle, na což fyzické a psychické násilí samo o sobě nestačilo. Tento změněný jazykový systém často znemožňuje porozumění pojmům z minulosti, což ovlivňuje interpretaci minulosti, přítomnosti i budoucnosti. Nová slova jsou pečlivě naprogramována, aby vytvářela černobílé vidění světa (absentuje tedy prostor pro interpretaci či nejistotu), logiku bez pochybností, a směřují myšlení žádoucím směrem, čímž zbavují člověka potřeby samostatného myšlení. Jedinec je přesvědčen o své samostatnosti, i když je ve skutečnosti ovládán novořečí, která převažuje ve všech oblastech života. Státní propaganda a novořeč se stanou dominantními v každodenní komunikaci, a vedou tak k rezignaci obyvatel.

V románu *Konec civilizace* se největší část novořeči týká podrobností nového způsobu, jakým lidé přicházejí na svět. Objevují se pojmy jako predestinace, hypnopedie, dekantace, líheň embryí, náhražka těhotenství či malthusiánské školení, nová jsou i označení jednotlivých kast (alfa – epsilon) a označení obyvatel rezervace – divoši. Heslo, kterého se společnost drží, je Komunita – Identita – Stabilita. V řeči obyvatel románu dominují hypnopedická hesla – „Všichni si navzájem náležíme“, „Streptokoku, streptokoku, jdi ode mne na sto kroků“ a podobně.

V románu *1984*, z něž pochází termín „novořeč“, je připojen na konci Dodatek, ve kterém je možné pojmy novořeči čerpat. Objevují se popisy nežádoucího chování – thoughtcrime (ideozločin), sexcrime, crimethink, facecrime a podobně, eufemizované označení pro popravu člověka – vaporizace. Pro popis celospolečenské kontroly se užívá hesla „Velký bratr tě sleduje“. Pro znázornění toho, jak Strana ovlivňuje myšlení obyvatel, jsou použita protichůdná hesla Strany: VÁLKA JE MÍR – SVOBODA JE OTROCTVÍ – NEVĚDOMOST JE SÍLA.

V románu *Příběh služebnice* se typicky objevují pozdravy, přání a každodenní komunikační zdvořilostní obraty týkající se plodnosti, jako např. „Požehnaný buď plod – Kéž ho Pán otevře“. Objevují se názvy společenských rolí (podobně jako kasty v *Konci civilizace*) – velitel, manželka, služebnice, marta, ekonomaniželka, andělé, oči, neženy. Pro každoměsíční pohlavní styk velitele a služebnice za přítomnosti manželky se používá pojem rituál. Časté jsou také odkazy na Starý zákon či přímo citace z něj – „Velice rozmnožím tvé trápení i bolesti těhotenství; syny budeš rodit v utrpení.“

V románu *Strážkyně pramene* se objevují názvy nových skutečností – vrtulový vůz, komunikátor. Pro předměty ze Starých časů nepoužívají jejich původní název, protože ho neznají, CD pojmenovávají jako lesklý kotouč, kazetu pojmenovávají tédekáčko. Ideologicky důležité je slovní spojení „vodní zločin“, které označuje jakoukoli nedovolenou manipulaci s vodou. Vyjadřuje jej modrý znak na dveřích provinilého a znamená pravděpodobně jeho budoucí popravu.

Ve všech čtyřech zkoumaných románech se novořeč významně podílí na tvorbě a posílení ideologie vládnoucího režimu.

1.4 Dystopická společnost

Olga Pavlova ve své knize označuje zobrazení politických a sociálních vztahů jako klíčové téma dystopie.¹³ Toto téma navíc dystopie sdílí se svou předchůdkyní utopií. Uspořádání dystopických společností v knize dělí na šest typů, avšak je nutné podotknout, že ne každá dystopická společnost se dá zařadit do jedné kategorie a společnosti mnohdy sdílejí rysy více těchto kategorií.

První z kategorií je *militarizovaná válečná společnost*, která je dle Pavlové podobná antické Spartě. V tomto světě jsou si všichni formálně rovni a jejich cílem je dobývání

¹³ „Podobně jako tomu bylo v utopii, pro dystopii zůstává klíčovým tématem zobrazení politických a sociálních vztahů.“

PAVLOVA, Olga. 2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2022. ISBN 978-80-7671-066-5. Str. 31.

a pokrok. Druhým typem je společnost založena na *otroctví*. V této společnosti jsou hlavními ovládacími prostředky brutalita a násilí. Stát je tedy z principu otrocký a totalitární. Třetí typ se označuje jako *politický despotismus*. Při tomto zřízení je hlavním nástrojem moci strach. Čtvrtý model je *carcetopie, vnitřně izolovaný vězeňský stát*. Zde se odehrává mučení, utrpení a tábory smrti. Poznávacími znaky jsou uniformita, neosobní mezilidské vztahy, skupinová disciplína a ztráta individuality. Silně omezeno je také propojení s vnějším světem. Pátým typem je *rigidní segregace nebo vyhoštění nepohodlných jednotlivců*. Snahou je oddělit nemocné od zdravých, bohaté od chudých, ideologicky správné od špatných a privilegovaným skupinám nabídnout výhody, neprivegovaným penalizace. Poslední typ společnosti vyděluje O. Pavlova jako svět, kde se *hédonismus stává hlavní životní filozofií*.

Toto rozdělení se však kvůli svému překrývání nezdá být funkčním. Definujeme-li třetí typ dystopického zřízení pomocí toho, že obyvatelé jsou ovládáni skrze strach, dojdeme nutně k tomu, že do této kategorie budou spadat i všechny ostatní kategorie. V militarizované společnosti se obyvatelé budou obávat represivních vojenských složek, v otrocké společnosti je hlavní motivací obyvatelstva strach z bolesti a utrpení, taktéž tomu bude i v carcetopiích. V segregované společnosti bude převládat strach z ostrakizace a v hédonistické společnosti se budou obyvatelé obávat ztráty požitků či možnosti okamžitého uspokojení potřeb. Nejtypičtější hédonistická antiutopie – *Konec civilizace* od Aldouse Huxleyho, kde jsou obyvatelé uspokojováni ještě dříve, než dojde k uvědomění si potřeby – používá k usměrnění nepokojů či k výchově svých nových obyvatel také násilí, čímž vzbuzuje strach. Tohoto si sama O. Pavlova všímá, ale přisuzuje to tomu, že se společnosti ve svých typech prolínají. Funkčnější se zdá být zkoumání toho, jakým způsobem vládnoucí vrstva uplatňuje svou moc a jakým způsobem je utlačována nevládnoucí vrstva.

2 Ženské tělo antiutopické a dystopické

Pojetí ženského těla v románech se jeví být především závislé na ideologii, kterou společnost v románu vyznává. Liší se z velké části způsobem, jakým na něj společnost pohlíží: ať už jde o objektifikující náhled na něj (estetický zážitek), či jeho využití (praktický přesah a účelovost).

V románu *1984* mají obecně popisy vzhledu těl postav dominantně funkci charakterizační s důrazem na estetický aspekt. To se týká jak popisu chátrajícího těla, které kdysi bylo silné, poukazující na paradoxně upadající zdraví obyvatelstva Oceánie (postava Rutherforda, Parsonse), tak popisů ženských postav, v němž je dominantní právě míra estetičnosti (Julie vs. paní Parsonsová). Ačkoli je společnost románu *1984* zaměřena na kult zdravého těla (cvičení pro všechny každé ráno), Strana nepodniká reálné kroky, které by vedly k celkovému většímu zdraví obyvatelstva. Naopak se zřejmě Straně hodí, že je každý tak trochu ošklivý, nemocný a bolavý, neboť to slouží jako oslabující prvek v každodenním boji o přežití v Oceánii.

Při prvotním setkání Winstona a Julie sledujeme situaci, kdy při společném sezení a projevování nenávisti vůči nepříteli Winston na Julii nazírá zcela objektivizovaně a prožívá frustraci z toho, že nemůže její tělo mít. Zároveň přenáší na Julii nenávist určenou nepříteli; částečně možná proto, že Julie svým chováním ztělesňuje Stranu, kterou Winston považuje za největšího nepřítele svobodného života, po němž touží:

„Myslí se mu mihaly krásné, živé představy. Utlouká ji k smrti gumovým obuškem. Přivazuje ji nahou ke kůlu a střílí do ní šípy, až je jich plná jako svatý Šebestián. Znásilňuje ji a v okamžiku vyvrcholení jí prořízne hrdlo. Lépe než kdy jindy si teď uvědomoval, proč ji nenávidí. Protože je mladá, hezká a bezpohlavní, protože by se s ní chtěl vyspat, což se nikdy nestane, protože kolem rozkošného, pružného pasu, který přímo vyzýval k něžnému objetí, měla ohavnou šarlatovou šerpu, křiklavý symbol cudnosti.“¹⁴

¹⁴ ORWELL, George. *1984*. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 114.

Další popisy těla postavy Julie jsou k popisům ostatních lidí poměrně kontrastní.¹⁵ Ačkoli Winston sám při prvním sblížení přiznává, že Julie má také nějaké vady na kráse: „Nebýt jejích úst, nedalo by se říci, že je krásná. Když se člověk podíval zblízka, měla kolem očí sem tam vrásku.“,¹⁶ popisy Juliina těla jsou oproti popisům ostatních jiné, vlídnější a méně kritické. Částečně to vychází z pravděpodobné ilustrace citu, který se ve Winstonovi k Julii probouzí. V tomto případě tedy popisy slouží k vyjádření míry Winstonovy náklonnosti. Pokud Winston chová k danému člověku spíše antipatie, bývají popisy kritičtější (např. Parsonsovi) a naopak.

Společnost v románu *Konec civilizace* se také zaměřuje na kult zdravého těla, k čemuž přidává i aspekt krásy a mládí. Tyto aspekty jsou důležité pouze pro vyšší kasty (alfa plus – beta minus), příslušníci nižších kast bývají zásluhou tzv. procesu Bokanovského, kdy je embryo nakopírováno až 96krát, stejně vypadající skupina, která nebyla predestinována ani hypnopedována k touze po kráse. Lenina jakožto příslušnice kasty beta plus je geneticky jedinečná. Pracovníci v líně embryí, kteří jsou z kasty alfa, Leninu popisují jako pneumatickou, což je v románu přívlastek, jímž jsou výhradně označovány buď ženy (v tom případě značí krásu), nebo křesla a pohovky. V tomto případě se dá usuzovat, že se jedná o křesla, která jsou buď plněná vzduchem (v originále je použito adjektivum „pneumatic“ – jedním z jeho možných překladů je „naplněný vzduchem“¹⁷), nebo jsou měkká, pruživá, případně s pneumatickým vzhledem připomínajícím vzduchové polštáře. Vztáhneme-li tento význam zpět na ženské tělo, zdá se, že hlavní předností žen ve společnosti románu *Konec civilizace* má být plnost tvarů (ale při současném zachování štíhlosti) nebo doslova jakási vyprázdněnost. Je tedy nepřímě naznačeno, že ženy nemusí

¹⁵ „Bezmála všichni byli oškliví, i kdyby byli oblečeni jinak než v jednotných modrých kombinézách.“ vs. „Její tělo bíle zářilo ve slunci. Chvilku se však nedíval na její tělo; upíral oči na pihovatou tvář s jemným, vyzývavým úsměvem.“

ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7. 2009. Str. 113.

¹⁶ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7. 2009. Str. 114.

¹⁷ Oxford Learner's Dictionaries. *Pneumatic* [online]. Dostupné z:

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/pneumatic>. [cit. 2024-06-28].

mít žádné myšlenky, názory ani pohled na svět, jejich kvalitou je především krása. Ve světě románu *Konec civilizace* zkrátka figurují jednak jako pracovnice a jednak jako objekt potěšení mužů. Muži jsou těmi, kdo ženy berou na dovolenou, kdo rozhodují o trase helikoptéry, či ji případně řídí. U mužů též, ačkoli jsou příslušníci nejvyšší geneticky nejdokonalejší kasty alfa, není tak důležité, jak vypadají. Je nutné, aby se udržovali v kondici a v tělesném mládí, ale pokud se stane, že je nějaký alfa muž ošklivý, jako např. postava Bernarda, nijak tímto není diskvalifikován. Ženy si sice tohoto aspektu všímají, ale přesto s Bernardem interagují a mají sex, protože je z nejvyšší kasty a má přístup k luxusním radovánkám (hotel, dovolená v rezervaci, helikoptéra, večere atd.).

Opozitní k postavě krásné a civilizované Leniny je postava Lindy, příslušnice civilizované společnosti, která nedopatřením skončila v rezervaci mezi divočky. Když se po dlouhých letech vrací do civilizace, není možné její zpětné začlenění, především z důvodu jejího estetického úpadku souvisejícího s dlouhým pobytem v divošské rezervaci:

„A konečně – a to byl ten nejpádnejší důvod, proč lidé nechtěli ubohou Lindu vidět – byl tu její zjev. Tlustá, odkvetlá, se špatnými zuby a trudovitou pleťí a s tou postavou (Forde!) – prostě jste se na ni nemohli podívat, aniž by se vám nedělalo zle, ano, skutečně zle. Proto lepší lidé opravdu nestáli o to, aby Lindu uviděli.“¹⁸

Částečně tak je také kvůli její zkušenosti s mateřstvím, která je pro civilizované lidi neztotožnitelná.

Porovnáme-li přístup společnosti k ošklivosti Lindy a k ošklivosti Bernarda, je mezi nimi možné vidět značný rozdíl. Zatímco Bernardův vzhled ho příliš nediskvalifikuje a nebrání mu v plnohodnotném životu v civilizované společnosti, Lindu zde její vzhled absolutně vyřazuje z dalšího fungování. Částečně tato skutečnost souvisí s tím, že vzhled Lindy reprezentuje její zkušenost s pobytem v rezervaci s divočky, a zároveň lze tento rozdíl interpretovat také skrze nerovný přístup k postavám mužů a postavám žen v tomto románu. Tuto situaci je možné přičíst k problematice nulového světa Aldouse Huxleyho, který otázku

¹⁸ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). ISBN 978-80-7287-254-1. 2011. Str. 147.

genderové rovnosti tehdy dostatečně nepřinášel, a Huxley ji tedy nemohl ve svém románu reflektovat.

Obdobná situace nastává i v románu *1984*, kde sledujeme postavu mladé, štíhlé a krásné Julie. Ta cíleně naváže vztah s devětatřicetiletým Winstonem Smithem, který se sám popisuje jako člověka, co má vřed na noze a pět falešných zubů. Julie svou motivaci k navázání tohoto vztahu vysvětluje jako způsob protestu proti Straně a svůj výběr jeho jako partnera zdůvodňuje neurčitým pocitem, že Winston také ve skrytu duše nejspíše není loajálním straníkem. Pro Julii je tedy povaha muže a jeho myšlenky důležitější než jeho vzhled. U Winstona sledujeme jiné motivace – nejprve Julii nenávidí za její příslušnost ke Straně a v myšlenkách se vůči ní projevuje násilnický (chce jí rozbít lebku), následně se tento náhled přetaví v obdiv jejího krásného těla¹⁹ a teprve po prvním sexuálním kontaktu a rozhovoru se přidává i aspekt Juliiny tajné nepříslušnosti ke Straně.

V románu *Příběh služebnice* je použita vyprávěcí perspektiva z pohledu hlavní postavy Offred. Sledujeme tedy proměnu vnímání jejího vlastního těla, která je Offred přímo reflektována:

„Dřív jsem své tělo vnímala jako nástroj – k dosahování požitků, jako dopravní prostředek nebo k prosazení vlastní vůle. Mohla jsem ho používat k běhu, mačkání různých tlačítek, k uskutečňování záměrů. Mělo to své meze, ale mé tělo bylo ohebné, pevné, bylo se mnou zajedno.“²⁰

Postupem času přejímá náhled na své tělo, který je v souladu s tím, jak její tělo, a tím pádem i ji samotnou, vnímá gileádský režim:

„Jsem oblak kondenzovaný kolem onoho nejdůležitějšího předmětu ve tvaru hrušky, který je tvrdý, skutečnější než já sama a září červeně skrze svůj průsvitný obal. Uvnitř zeje prostor obrovský jako noční obloha

¹⁹ „Myslel na její nahé mladé tělo, jak je viděl ve snu.“

ORWELL, George. *1984*. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7. 2009. Str. 100.

²⁰ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 94.

a vyhlíží stejně temně a zakřiveně, ačkoli je spíš černo-červený než černý. [...] Každé čtyři týdny tu vychází měsíc, obrovský, kulatý a těžký, zjevuje se jako znamení. Přichází, zastavuje se, pokračuje dál a mizí z dohledu, a já vidím, jak ke mně putuje beznaděj jako hladomor. Znovu a znovu se cítím tak prázdná. Slyším svoje srdce, úder za úderem, slané a červené, jak bez ustání odpočítává čas.“²¹

Režim využívá služebnice jako inkubátory pro děti vládnoucí vrstvy (manželek a velitelů), celou jejich osobnost redukuje pouze na přítomnost dělohy v jejich útrokách. Nepotřebuje jejich mozek, myšlení, dokonce ani jejich končetiny, jak poznamenává vychovatelka služebnic, teta Lydie, při mučení jedné z neposlušných služebnic: „Nezapomínejte, upozorňovala teta Lydie. Pro naše účely nejsou vaše končetiny nezbytně zapotřebí.“²²

Důvodem, proč byl zřízen stát Gileád, založený na výkladu starozákonního příběhu Ráchel, Jákoba a služebnice Bilhy, je klesající plodnost žen, která se snižuje kvůli lidmi způsobenému nepříznivému stavu životního prostředí. Ženy, které jsou potenciálně plodné, režim uvrhne do role služebnice, chodícího kalichu či nádoby na dítě, jak tuto skutečnost sama Offred trefně pojmenovává. Její tělo nyní stoprocentně předurčuje její život²³ a zároveň je to jediná věc, jež jí zbyla z minulého života, který se svou rodinou v bývalé Americe vedla. V tomto kontextu popisuje Offred své tělo jako zastaralé a reliktní.

Ačkoli tělo předurčuje služebnice k těžkému životnímu údělu, skýtá pro ně alespoň malou naději. Pokud se služebnici podaří porodit dítě, nikdy již neskončí v koloniích (ekvivalent táborů smrti) a bude moci blíže neurčeným způsobem pokojně dožít svůj život. Tělo je tedy pro služebnice nejen zdrojem utrpení, ale přináší také naději. Offred nad svým

²¹ Tamtéž.

²² ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 112.

²³ „Vyhýbám se pohledu na své tělo, ani ne proto, že by to byla hanba nebo necudnost, ale spíš proto, že ho nechci vidět. Nechci se dívat na to, co mě tak bezvýhradně předurčuje.“

ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 83.

tělem přemýšlí také ještě jako nad obchodním artiklem, který může využít v případě směny za jiné výhody:

„Andělé stáli za ním zády k nám. Šel z nich strach, ale i něco jiného. Kéž by se na nás aspoň podívali! Kéž bychom s nimi mohly promluvit! Měly bychom něco na výměnu, říkaly jsme si, mohli bychom spolu uzavřít dohodu, obchod, pořád ještě máme svoje těla.“²⁴

²⁴ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 20.

3 Ženská sexualita

Dříve, než bude možné se ponořit do zkoumání role ženy jako matky, je potřeba se zaměřit na situaci, která mateřství podmiňuje a předchází. Sexualita a s ní spojená plodnost, schopnost reprodukce, jsou dle knihy *Literatura a feminismus* tím, čeho se muži ve vztahu k ženám obávají. Muži jsou z tohoto až mystického procesu kromě jeho počátku vyloučeni (nabízí se také otázka genetického otcovství, které není nikdy pro muže jisté) a zbývá jim tak doména racionálního vědění:

„Kromě situace, kdy pohlavní život podléhá přísné regulaci, muži si na rozdíl od žen nikdy nemohou být jisti, že jejich potomstvo je jejich, mužům bude tato jistota vždy chybět. Proto jsou tvořivost a přístup k vědomostem pro muže obzvláště choulostivými oblastmi.“²⁵

Právě vzhledem k citlivosti k této choulostivé oblasti mužské racionality se z ženské sexuality, tedy chtivosti, která je příčinou mužské ztráty rozumu a která dočasně způsobí převahu ženy nad mužem, stává nejobávanější aspekt ženství. Pam Morris právě tento strach ilustruje ve své knize na *Ztraceném ráji* J. Milтона:

„...Eviná svůdná krása Adama osudově zbaví jeho mužné síly a převrátí tak jejich řádné, Bohem stanovené úlohy poté, co Adam podlehne jejímu svádění [...] Zatímco Adamův hřích je hříchem slabosti před ženou, Evin hřích, stejně jako hřích Satanův, je hříchem pýchy a přisvojení si božského vědění.“²⁶

Muži tedy dle Morris pro stvrzení své pozice využívají v literatuře obrazu ženy jako (prvopočáteční) svůdnice, jež svým konáním oslabuje oslavovanou a tolik potřebnou mužskou racionalitu a schopnost ovládat se. Ta je klíčová pro zachování řádu světa, který nastolil Bůh (Pán, muž). Zároveň ale nejsou schopni svou racionalitou tomuto svádění odolávat, což nepovažují za svou chybu, protože svádění ženy je tak mocné, že se mu odolat nedá. Ženská sexualita je tedy příznakem hříšného, neracionálního, něčeho, co vede nutně

²⁵ MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Studium (Host). Brno: Host. 2000. ISBN 80-860-5590-6.

²⁶ MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Studium (Host). Brno: Host. 2000. ISBN 80-860-5590-6.

k neštěstí a zmaru. Tento precedens vytváří prostor pro ospravedlnění nerovné pozice mezi mužem a ženou.

Aldous Huxley přichází v románu *Konec civilizace* se společností, kde je sexualita vítanou součástí každodenního života. Každý má právo na zábavu ve formě sexuálních hrátek a tyto hrátky jsou podporované už u malých dětí:

„V malé travnaté prohlubině mezi vzrostlými keříky jižního vřesu se asi sedmiletý chlapec a děvče tak o rok starší velmi vážně a s pozorným soustředěním vědců konajících výzkumy bavili infantilní sexuální hrou. ‚Rozkošné, opravdu rozkošné,‘ opakoval sentimentálně Ř.L.P.“²⁷

Sexualita v tomto světě již není spojena s reprodukcí, ačkoli je stále spojena s plodností připomínáním antikoncepce. Probíhá tedy v duchu hypnopedického hesla „všichni si navzájem náležíme“ (téměř) bez rizik, závazků a bez citových vazeb. Ty jsou naopak nežádoucí, protože ničí kolektivní sounáležitost společnosti vyobrazené v románu.

Pokud ženská sexualita ztratí výše definovaný negativní obraz, zdálo by se logické, že společnost nebude mít důvod ženy podřazovat mužům. Ženy totiž pro muže již nepředstavují hrozbu v podobě svedení a dočasné ztráty racionality, ani nevystupují v podobě jediných zasvěcených do tajemství stvoření nové bytosti a nejisté otázky otcovství. Přes to všechno se v románu objevuje sexualizované násilí („Rozkošná, rozkošná,“ zamumlal ředitel a dvakrát nebo třikrát ji lehce plácl. Odvětila uctivým úsměvem.“²⁸) a zobrazování dominance mužů (světu vládne několik alfa plus mužů v čele s božskou postavou Mustafy Monda, muži zvou ženy na dovolené do exotických destinací, řídí letadla, tedy rozhodují o trase, kam s ženou poletí, a muži jsou těmi, kteří si v románu kladou filozofické otázky). Ve společnosti *Konce civilizace* dokonce přichází ve spojení s umělým snižováním intelektu u nižších kast na mysl také nepotřebnost mužské racionality: i kdyby ženská sexualita tedy působila na muže ve směru ztráty rozumu, muži z nižších kast nemají

²⁷ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 31.

²⁸ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 18.

ani o co přicházet. Žena by tak měla ztratit svou podřazenou pozici, objektivně k ní již nemá důvod, a přesto je v románu patriarchální uspořádání společnosti zachováno.

Nadřazenost mužů přitom není obyvatelům světa románu vštěpována pomocí hypnopédie. Hypnopedické výroky se týkají vždy buď celé společnosti („Každý je šťastný“, „Všichni si navzájem náležíme“), nebo konkrétní kasty („Jsem ráda, že jsem delta“). Huxleyho utopický svět se zvrtil, ale ne natolik, aby se změnilo hluboce zakořeněné patriarchální uspořádání světa, které v románu není reflektováno. Jedna z možných příčin může pramenit v Huxleyho inspiraci totalitním režimem v bolševickém Rusku.²⁹ Huxley sám svůj pohled na problematiku totalitarismu vyjadřuje v září 1931 takto:

„Bud' můžeme setrvat v dosavadním kurzu, který je zhoubný, nebo se musíme vzdát demokracie a nechat se diktátorsky ovládat lidmi, kteří nás donutí dělat a trpět to, co vyžaduje rozumná předvídavost.“³⁰

Podobně jako ve společnosti z *Konce civilizace*, také v SSSR byla veřejně proklamována rovnost všech členů společnosti a „ženská otázka“ nebyla problematizována, protože ženy mohly pracovat na stejných pozicích jako muži a být v nich úspěšné. Nemohly se však podílet na strategických rozhodnutích Komunistické strany, nejvyššími funkcionáři Komunistické strany byli muži. Podobně jako v Huxleyho románu se zdá, že tato skutečnost není přímým záměrem, ale pochází pravděpodobně z nereflektovaného patriarchálního postoje ke světu. Ten je dle O. Voroniny:³¹

„...spíše vyjádřením fungování totality jako nedělitelné vlády vyšší autority (strany, státu, skupiny lidí nebo jediné osoby) nad životy

²⁹ Podrobněji například zde: GOLOVACHEVA, Irina. *Huxley, Blok and Berdyaev: Observations on the Nature of the Russian Revolution*. *Aldous Huxley Annual: A Journal of Twentieth-Century Thought and Beyond*, 2014, 14: Str. 125–135.

³⁰ „*We may either persist in our present course, which is disastrous, or we must abandon democracy and allow ourselves to be ruled dictatorially by men who will compel us to do and suffer what a rational foresight demands.*“ (překlad vlastní)

BRADSHAW, David. *The Hidden Huxley*, ‘Babies: State Property’, May 1930. 1994. Str. 49.

³¹ VORONINA, Olga; SVOBODNY, Nicole; MEISEL, Maude. *Soviet patriarchy: past and present*. *Hypatia*, 1993, 8.4: Str. 97–112.

a vědomím milionů lidí. A v tomto smyslu je sovětský totalitarismus uskutečněním tradičního patriarchátu (idey vládnoucího muže – patriarchy) na makropolitické úrovni.“³²

V článku je dále rozvíjena myšlenka maskulinní ideologie, která „vytváří kult síly a agrese, volá po racionalitě a pohrdá emocionalitou a tělesnou křehkostí, staví soukromí na úkor veřejné a politické sféry, drancuje životní prostředí atd.“³³ Téma mužské nadvlády stvrzené domnělou racionalitou, které bylo zmíněno již v této i v předchozí kapitole, se vrací jako jedno z možných vysvětlení, proč Huxleyho antiutopický svět nepřináší logickou reflexi v něm nastolených společenských změn. Aplikujeme-li na tuto problematiku teorii o nulovém světě, dá se velmi snadno opět říct, že fikční svět románu *Konec civilizace* je ve svém jádru nereflektovaným odrazem nulového světa autora. Vlivem této nereflektovanosti proto nedochází k tomu, že by si čtenář uvědomil problematiku patriarchálního uspořádání. V tématech technologického pokroku je kognitivní odstup zřetelný a funkčně vybízí k čtenářské reflexi nad stavem společnosti, v případě ženské otázky však nikoli.

V románu George Orwella *1984* je situace pro členy Strany (čili 15 % privilegovanějšího, inteligentnějšího obyvatelstva) opačná. Sexualita je považována za nežádoucí a její projevy jsou trestány. Sex slouží pouze k tomu, aby z něj vznikly děti – budoucí nositelé idejí Strany. Nevznikne-li z manželství dítě, doporučuje se, aby manželé byli odloučeni. Stejně jako v Huxleyho společnosti jsou také zde výlučné citové vztahy mezi dvěma jedinci nežádoucí (a to i mezi manželem a manželkou), ale chybí zde aspekt vzájemné sounáležitosti. Naopak existuje snaha udržet každého co nejvíce individualizovaného, navzdory neustálému kolektivnímu životu a nemožnosti samoty. Cílem je, aby se lidé

³² „It seems to me that political totalitarianism is, in principle, simply an extreme expression of a masculinist world view and a patriarchal consciousness. In one of its aspects, totalitarianism is the undivided rule of a higher authority (parties, states, groups of people or a single person) over the lives and consciousness of millions of people. And in this sense, Soviet totalitarianism is the realization of the traditional right of the patriarch on the macropolitical level.“ (překlad vlastní)

³³ „There are other indications of masculinist ideology characteristic of totalitarianism at large as well: the cult of strength and aggression; the call to rationality and the disdain for the emotional and the bodily; the scorning of the private sphere for the sake of affirming the public and political sphere; violence against the natural environment, and much more.“ (překlad vlastní)

udávali navzájem (vlastní děti udávají své rodiče) a aby jediným, ke komu člověk cítí vztahovou odpovědnost, byl Velký bratr, nejvyšší představitel strany. Jinak je však v této společnosti přístupováno k prolétům (zbývajícím 85 % obyvatelstva). Strana si uvědomuje, že potlačit přirozenost u těchto pudových, neinteligentních osob nelze. Potlačování by dokonce mohlo vést k rebeliím proti Straně, a tak Strana volí v tomto případě toleranci sexuálního života prolétů, kterou podporuje vytvářením pornografie.

Literární vědec Thomas Horan přichází ve své eseji *Revolutions from the waist downwards: desire as rebellion in Yevgeny Zamyatin's We, George Orwell's 1984, and Aldous Huxley's Brave New World* s termínem *projekční politická fikce*, kterou definuje jako text, jehož děj se odehrává v budoucnosti a který má za účel buď varovat autorovy současníky, aby jim pomohl vyhnout se hrožícímu nástupu nebezpečné (totalitní) vlády, nebo předpovídá, jak bude vypadat zdánlivě nevyhnutelná budoucnost. Kniha *1984* George Orwella je zřejmým příkladem varovné formy projektované politické fikce, zatímco *Konec civilizace* Aldouse Huxleyho je spíše prediktivní dystopií. Spojujícím prvkem těchto dvou děl je právě sexualita hlavních postav, která působí jako hybatel rebelie vůči režimu.

*„V každé politické fikci se promítá nedovolený erotický vztah, který může, ale nemusí přerůst v lásku, mezi dvěma postavami: ortodoxní postavou, která buď věří ve stávající politický systém, nebo se mu podřídila bez naděje na vysvobození, a podvratným, lascivním radikálem. V průběhu příběhu je poslušná postava nejprve přemožena touhou po vzpurné postavě a poté, jakmile dojde k završení, je získána pro naději, kterou poskytuje kacířská politická filozofie odpadlíka. I když, jako v románu *Konec civilizace*, žádná radikální svůdná postava neexistuje, zakázaná sexuální touha podněcuje v hrdinovi vlastní politické uvědomění.“³⁴*

³⁴ „Each projected political fiction is plotted around an unlawful erotic relationship, which may or may not develop into love, between two characters: an orthodox character who either believes in the existing political system or has submitted to it without hope of deliverance, and a subversive, lascivious radical. As the story progresses, the docile character is first overwhelmed with lust for the rebellious character and then, once consummation has occurred, he or she is won over to the hope provided by the renegade's heretical political

Zdá se tedy, že sexualita (mezi mužem a ženou) je klíčovým prvkem projekčních dystopií. Oba dystopické světy románů dle T. Horana sdílí absenci chtíce. V románu *Konec civilizace* je jakýkoli náznak touhy okamžitě uspokojen, aniž by se mohl vyvinout v pocit silného chtění, toužení. V *1984* se Strana snaží ovládnout myšlení obyvatelstva a naprogramovat jej tak, aby koncept chtíce vůbec neexistoval, aby lidé nechtěli, co nemohou dostat, a aby věřili, že dostávají to nejlepší, co dostat mohou. T. Horan uvažuje nad chtíčem jako nad nebezpečným destabilizujícím prvkem:

„Chtíč ohrožuje establishment, protože každý dystopický svět je postaven na chladné, metodické logice a chtíč je v podstatě nelogický. Ačkoli pohlavní styk a další sexuální akty zůstávají, v projektovaných politických fikcích lidstvo ztratilo iracionální, nevyřslovnou vášeň souložit.“³⁵

Nebezpečí touhy (v dystopiích nejčastěji sexuální povahy) spočívá dle Horana v jejím potenciálu odemykat spirituální stránku člověka. Ta jej může dostávat k prožitkům blížícím se jakémusi transcendentnu, které má každý člověk hluboko v sobě a které člověka odvádí od slepé důvěry k vládě/Straně. Dystopické vlády proto musí být odhodlány ovládnout (a případně zničit) sexuální pudy u každého jednotlivce. V románu *1984* toto nebezpečí vyjadřuje dokonce sám Winston: „Ne pouze láska k jedné osobě, ale živočišný

philosophy. Even when, as in Brave New World, no radical seductive figure exists, forbidden sexual desire foment in the protagonist a political awareness of its own.“ (překlad vlastní)

HORAN, Thomas. 'Revolutions from the waist downwards: desire as rebellion in Yevgeny Zamyatin's *We*, George Orwell's *1984*, and Aldous Huxley's *Brave New World*', *Extrapolation*, 48(2), 314+. 2007. Dostupné z: <https://link.gale.com/apps/doc/A168742956/LitRCu=karlova&sid=googleScholar&xid=8b8ced2b> [cit. 2024-04-06].

³⁵ *„Lust threatens the establishment because every dystopian world is built on cold, methodical logic, and lust is fundamentally illogical. Though intercourse and other sexual acts remain, in projected political fictions, humanity has lost the irrational, ineffable passion to fuck.“ (překlad vlastní)*

HORAN, Thomas. 'Revolutions from the waist downwards: desire as rebellion in Yevgeny Zamyatin's *We*, George Orwell's *1984*, and Aldous Huxley's *Brave New World*', *Extrapolation*, 48(2), 314+. 2007. Dostupné z: <https://link.gale.com/apps/doc/A168742956/LitRCu=karlova&sid=googleScholar&xid=8b8ced2b> [cit. 2024-04-06].

puď, jednoduchá, nezměrná touha; to je síla, která roztrhá Stranu na kusy.“³⁶ Když Julie Winstona svede, prokáže mu tím podle článku Blu Tirohl³⁷ trojí službu: Winston může jednak konečně vybijet svou touhu a uspokojovat své sexuální potřeby, jednak může v přímém přenosu vidět selhání Strany v kontrole mysli (a tím pádem i sexuality) jedinců a jednak se díky Julii necítí sám. Ví, že je na světě ještě někdo jiný, kdo si klade stejné otázky jako on a přemýšlí nad nimi, ačkoli Julie s Winstonem nesdílí stejné obavy. Nabízí se tedy otázka, jaká je Juliina motivace ke svedení Winstona a k setkávání se s ním.

T. Horan si ve svém článku všímá, že Juliina motivace spočívá v touze po pohlavním styku, než že by chtěla, aby pohlavní styk sloužil k plození dětí. V románu je podle Horana vykreslena jako amorální, požitkářská, nepřátelská vůči ostatním ženám a neschopná abstraktního myšlení. Její skutečná síla nespočívá v ideologicky podvrtném myšlení, nýbrž v jejím „deviantním“ chování: sexualitě zaměřené na vlastní potěšení, a nikoli na Stranu. Jakékoli chování ležící mimo kontrolu Strany je v celé knize vnímáno jako pro ni potenciálně nebezpečné. Pokud je však Juliina deviace založena pouze na potřebě sexuálního potěšení namísto intimity, je těžké říci, zda by riskovala trvalý vztah s mužem, který se ji kromě prožívání fyzické a citové intimity také snaží zapojit do nebezpečné, podzemní, politické činnosti, která (jak oba vědí) nutně skončí fiaskem. Její vztah s Winstonem tedy působí jako založený na něčem silnějším než na pouhé sexuální přitažlivosti. Dle T. Horana se tak může zdát, že Orwell ženskou hlavní postavu – Julii – použil pouze jako záminku, která dává Winstonovi šanci k hlubší, závažnější podvrtnosti proti straně. Juliina přítomnost, její projevy a chování zavdávají Winstonovu přemýšlení a nutí ho k čím dál rizikovějším protistranickým činnostem. Winston jakožto hlavní postava prožívá různorodé situace a je pro čtenáře spojovacím prvkem, skrz nějž uplatňují empatii a prožívají příběh. Julie – žena – v příběhu slouží jako umožňovatelka situací, které dovolí vyniknout muži – Winstonovi.

³⁶ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7. 2009. Str. 114.

³⁷ TIROHL, Blu. ‘*We are the dead ... you are the dead*’. *An examination of sexuality as a weapon of revolt in Orwell’s Nineteen Eighty-Four*, Journal of Gender Studies, 9(1). 2000 Str. 55–61. doi: 10.1080/095892300102452.

Zdá se však, že T. Horan ve svém článku nereflektuje některé důležité pasáže z knihy. V ní se dozvídáme, že si Julie Winstona vybrala, protože vypadá, jako by nezapadal: „Něco v tvé tváři. Řekla jsem si, že to zkusím. Dovedu odhadnout lidi, kteří jaksí nezapadají. Jak jsem tě uviděla, věděla jsem, že jsi proti nim.“³⁸ Na základě této Juliiny promluvy a popisu Winstonových myšlenek³⁹ se můžeme domnívat, že Juliina motivace byla jednak možnost nedostupného, zakázaného požitku a jednak symbolický boj proti Straně, který v sobě tento akt ze své podstaty (jakožto akt chtíče) skrývá. Winston Juliinu motivaci popisuje jako akt politický.⁴⁰ Tato motivace se ale jeví problematickou, protože probíhá skrytě, tajně, a dokud o její existenci Strana neví, tak není pro Julii ani pro Stranu nijak nebezpečná. Nejedná se o klasický odboj, protože Julie navenek vystupuje vůči Straně více než loajálně. Zdá se, že Julie ráda vyhoví svému chtíči a přidanou hodnotou navíc je protistranická povaha tohoto činu. Chtíč, který tematizuje T. Horan, tak i přes faktickou nedotaženost jeho článku zůstává klíčovým prvkem Juliiny motivace. Tu Winston popisuje jako politický akt.

V kontrastu s chtivou Julií je v románu okrajově vyobrazena Winstonova bývalá žena Katherine, která sex konala právě pouze za účelem plození dětí. Označovala ho jako „naši povinnost vůči Straně“.⁴¹

³⁸ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7. 2009. Str. 111.

³⁹ „*To nim zřejmě znamenalo Stranu a především Vnitřní stranu, o níž mluvila s posměšnou nenávisť. [...] Zarážela ho jedna věc – drsnost její mluvy. Členové Strany nesměli klít a Winston sám klel zřídka, aspoň ne nahlas. Ale Julie, jak se zdálo, se nedovedla zmínit o Straně, a zvláště o Vnitřní straně, aniž použila slov, jaká se píše křídou ve špinavých uličkách. Winston proti tomu nic nenamítal. Byl to pouze jeden ze znaků její vzpoury proti Straně a jejím metodám, stejně přirozený a zdravý jako kýchnutí koně, který ucítí zkažené seno.*“

ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 111.

⁴⁰ „*Jejich objetí bylo bitvou, vyvrcholení vítězstvím. Úder zasazený Straně. Politický akt.*“

ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7. 2009. Str. 114.

⁴¹ „*Věděl, co se míní pod pojmem goodsex, totiž normální pohlavní styk mezi mužem a ženou, jehož jediným cílem je plození dětí, bez tělesné rozkoše na straně ženy.*“

ORWELL, George, 2009. 1984. Dodatek. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 264.

„Jakmile se jí dotkl, ucukla a jako by ztuhla. Když ji objal, jako by objímal dřevěnou loutku. Bylo zvláštní, že i když ho k sobě tiskla, měl zároveň pocit, že ho celou silou od sebe odstrkuje. Strnulost svalstva ten dojem ještě zdůrazňovala. Ležela se zavřenýma očima, nevzpírala se, ani se nepřizpůsobovala, jen poddávala.“⁴²

Je možné se domnívat, že postava Katherine se v románu vyskytuje především proto, aby bylo její chování kontrastní k chování Julie, a tím pádem bylo vysvětleno, proč je Winston ze situace s Julií tak excitovaný. Zároveň je tak i nějakým způsobem vysvětlena Winstonova minulost. V románu *1984* není přesně specifikováno, zda se má každý člen Strany pokusit vstoupit do manželství a zplodit děti, či zda je tato životní dráha určena jen některým. Každopádně je tím vysvětleno, proč nyní Winston žije sám a proč prahne po živém, fyzickém kontaktu, který mu nakonec poskytne Julie.

V románu *Příběh služebnice* je pozice ženské sexuality těžko uchopitelná. Na první pohled je možné jasně identifikovat, že jakýkoliv projev sexuality je ve fiktivním dystopickém státě Gileád nežádoucí, přímo služebnice jsou svými vychovatelkami instruovány k cudnosti: „Cudnost znamená neviditelnost. [...] Když vás někdo vidí – vidí – je to – hlas se jí přitom chvěl –, jako kdyby do vás proniknul. Děvčata, musíte být neproniknutelná.“⁴³ na druhou stranu jsou ale těmito vychovatelkami také podprahově, nevysloveně⁴⁴ nabádány, aby muže vnímaly redukovane skrze jejich sexuální touhu:

„Muži jsou stroje na sex, říkala teta Lydie, a většinou nic víc. Jde jim jenom o jedno. Musíte se naučit s nimi manipulovat, k vlastnímu

⁴² ORWELL, George. *1984*. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. Str. 62.

⁴³ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 48.

⁴⁴ „Teta Lydie to ve skutečnosti neřekla, bylo to však obsaženo ve všem, co nás učila.“

ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 48.

prospěchu. Vod'te je za nos – to je metafora. Tak to v přírodě chodí. Tak to Bůh zařídil. Tak to na světě funguje.“⁴⁵

Sex jako takový ztrácí v Gileádu (alespoň v jeho oficiální struktuře) jakékoli erotické napětí. Stává se z něj rutinní povinnost, kterou každý měsíc provádí v rámci obřadu velitel se služebnicí za přítomnosti manželky:

„To, co se v téhle místnosti pod Sereninými stříbrnými nebesy odehrává, není vzrušující. Nemá to nic společného s vášní, láskou, romantikou ani jinými pojmy, které kdysi dráždily naši představivost. Nemá to nic společného s pohlavní touhou, alespoň pro mě, a už vůbec ne pro Serenu. Vzrušení a orgasmus se už nepovažují za nutné, byly by pouze příznakem frivolnosti, jako podvazky nebo falešné pihy: bylo by to nadbytečné rozptýlení pro lehkomyšlné. Zastaralé. Teď mi připadá divné, že ženy tomu kdysi věnovaly tolik času a energie, že o těch věcech četly, přemýšlely, dělaly si kvůli nim starosti a psaly o nich. Jsou přece tak očividně rekreační.

Jenže tohle není rekreace, dokonce ani pro velitele. Tohle je vážná věc. I velitel plní svou povinnost.“⁴⁶

Jiná je situace v neoficiální sféře – velitelé mají tajný noční klub U Jezábely, kde se oddávají sexuálnímu potěšení s místními ženami, které se v klubu pololegálně skrývají před režimem. Offred se v průběhu románu fyzicky sblíží s osobním řidičem velitele Nickem. Částečně ji k tomu přiměje manželka Serena s vidinou, že Offred konečně otěhotní a bude moci po porodu z domu odejít, a částečně je za tím Offredina touha udělat něco protirežimního v duchu hesla, které našla vyryté v šatní skříni ve svém pokoji: *Nolite te bastardes carborundorum.*⁴⁷

⁴⁵ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 165.

⁴⁶ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 115.

⁴⁷ „Nedovol, aby tě ti hajzlové zničili.“

Ukazuje se, že sexualita je jedním z klíčových prvků v konstrukci dystopické společnosti. Mocenské struktury si uvědomují vysokou míru nebezpečí, které neovládnutá sexualita skrývá. Vládnoucí vrstva má tendence sexualitu ovlivňovat a skrze její uvolňování či potlačování ovládat chování lidí. V takovém uspořádání dochází k nerovnostem mezi přístupy k sexualitě žen a mužů. Jednou z příčin této nerovnosti je právě problematika plodnosti a antikoncepce, které se bude věnovat další kapitola.

4 Plodnost

S tématem sexuality se ve zkoumaných dílech nedílně pojí téma plodnosti. Ať už ve formě vyhýbání se otěhotnění (*Konec civilizace*), nebo ve formě jediného povoleného způsobu sexu (za účelem plození dětí) v románu *1984* a *Příběh služebnice*.

Ačkoli jsou v románu *Konec civilizace* ženy osvobozeny (nebo násilně odstaveny?) od nutnosti těhotenství a rození dětí, společnost stále ponechává některé ženy plodné. Protože je však jejich případné těhotenství absolutně nežádoucí, jsou tyto ženy jednak vychovávány k tomu, aby těhotenství považovaly za odporné,⁴⁸ a jednak k tomu, aby dbaly na svou antikoncepci. Již v průběhu studia jsou mladé dívky, kterým je ponechána plodnost, školeny za účelem budoucí ochrany proti početí.⁴⁹ Hlavní ženská postava Lenina je právě jednou z těch, jimž byla plodnost ponechána. V průběhu aktivního sexuálního života nosí Lenina zelený opasek, který v sobě skrývá antikoncepční prostředky, a když se Lenina ubytuje s Bernardem v hotelu, na posteli leží nachystané kontracepční prostředky. Antikoncepce, a tím pádem také téma plodnosti, jsou tak i z důvodu volného výběru sexuálního partnera a častého střídání těchto partnerů ve společnosti románu *Konec civilizace* stále přítomny. Tato situace se zdá být paradoxní, neboť aspekt plodnosti ve značné míře případů u žen v této společnosti nemá žádný význam. Jejich plodnost nebude nikdy využita a je jim ponechána pouze pro případ krize, přesto se s ní musí v souvislosti s vlastní sexuální aktivitou téměř každodenně potýkat. Je to jakási nedokonalost v systému, který je v této dystopické společnosti zaveden.

⁴⁸ „Domov, domov – pár malých místností, napěchovaných až k zalknutí obyvateli, jimiž byli: muž, periodicky těhotná žena a horda chlapců a děvčat různého věku. Žádný vzduch, žádný prostor, zamořené vězení; tma, nemoc a smrad.“

HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 36.

⁴⁹ „Malthusiánské školení,“ vysvětlovala ředitelka. „Většina našich dívek je přirozeně neplodná. Já také,“ a usmála se na Bernarda. „Avšak máme tu osm set nesterilizovaných děvčat a ta potřebují stálé školení.“

HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 157.

V románu *1984*, jehož napsání se datuje později než napsání *Konce civilizace*, naopak otázka antikoncepce absentuje. V situacích, kdy spolu Winston a Julie mají sex, není nikdy popsáno jakékoli uvažování nad antikoncepcí. Myšlenka toho, že sex souvisí s otěhotněním, je přitom v knize přítomna (a to i v dodatku, kde je sex rozdělen na *sexcrime*, při němž nedochází k plození dětí a je nežádoucí, a *goodsex*, tedy na sex, jehož cílem je plození dětí) a Winstonovi vytane na mysli v souvislosti s jeho bývalou ženou Katherine. Případné nechtěné těhotenství představuje pro členky Strany jistou vaporizaci, protože by bylo důkazem nemanželského sexu, tedy toho, že Strana neovládla myšlení jedince dokonale. Bylo by veřejně viditelné, že se odehrála nějaká činnost, kterou Strana neschvaluje, což by narušilo její obraz jakožto orgánu, který proklamuje, že kontroluje činy i myšlení lidí. Téma ochrany před početím je tedy pro členky Strany klíčové, ale Orwell mu v románu nevěnuje žádnou pozornost. B. Tirohl si ve svém článku *'We are the dead ... you are the dead'. An examination of sexuality as a weapon of revolt in Orwell's Nineteen Eighty-Four*⁵⁰ všímá situace, kdy v románu Julie sděluje Winstonovi, že zítra spolu nemohou mít sex, protože „to“ přišlo tentokrát dříve. Tato situace ukazuje na nesrovnalost, které se Orwell pravděpodobně nevědomě dopouští. V období menstruace je totiž pravděpodobnost početí nejvyšší z celého cyklu; dávalo by tedy smysl, aby spolu Julie a Winston právě v tomto období měli sex, protože by jim nehrozilo žádné riziko. Tento fakt buď ilustruje obyvatele Oceánie jako neznalé ženského cyklu a reprodukčních zákonitostí, čemuž nasvědčuje i to, že členové Strany mají předepsáno plnit svou manželskou povinnost jednou týdně („Tak v tom konání pravidelně pokračovali jednou týdně, pokud to bylo možné.“⁵¹), nebo poukazuje, jak je uvedeno v článku B. Tirohl, na nulový svět George Orwella, který sex během menstruace mohl považovat z nějakého důvodu za nemožný:

„Čím více se sexuální akt odchyluje od prokreačního, „méně příjemného“ sexu, tím více si musí uzurpovat stranické hodnoty. Sex navzdory menstruaci, nebo nejlépe sex kvůli menstruaci, by měl být konečnou zbraní

⁵⁰ TIROHL, Blu. *'We are the dead ... you are the dead'. An examination of sexuality as a weapon of revolt in Orwell's Nineteen Eighty-Four*, Journal of Gender Studies, 9(1). 2000. Str. 55–61.

⁵¹ ORWELL, George. *1984*. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7. 2009. Str. 63.

v tomto typu tiché vzpoury. Paradoxem Juliiny a Winstonovy vzpoury je, že nemají sex v době, kdy se to stranické doktríně nejvíce přičí. Zatímco dřívější čtenáři Orwella mohli vyjadřovat nelibost nad zobrazováním sexuální aktivity během menstruace a možná i Orwell sám ji považoval za odpornou, současný čtenář je nucen se ptát, pokud byla zmínka o menstruaci tabu, proč se o „ní“ Orwell vůbec zmiňoval.“⁵²

Příčinou toho, že Orwell nevěnuje tématu antikoncepce žádnou pozornost, může být vyprávění románu z pohledu Winstona. Takový přístup ale implikuje, že antikoncepce je záležitostí, kterou mají na starost ženy. Je možné, že Winston neměl žádnou šanci jakoukoli antikoncepci obstarat, přesto je z jeho strany namísto takový rozhovor před fyzickým kontaktem uskutečnit, zvláště pokud případné těhotenství znamená pro Julii smrtelné riziko.

V románu *Příběh služebnice* je ženská plodnost hybatelem celého politického uspořádání. Zabraňování jejímu poklesu je záminkou či důvodem k vytvoření nového státního zřízení – Gileádu. Ženy jsou v Gileádu rozděleny dle možnosti mít děti a dle socioekonomického postavení na:

- manželky, které mohou být plodné i neplodné; pokud jsou plodné a podaří se jim otěhotnět a porodit dítě, jejich manželé jsou povýšeni,
- marty, které jsou neplodné a slouží v domech manželek jako hospodyně,

⁵² „*The further the sexual act departs from procreational, ‘less pleasurable’, sex, the more it must usurp Party values. Sex in spite of menstruation, or preferably sex because of menstruation, should be the ultimate weapon in this type of silent rebellion. The paradox in Julia and Winston’s revolt is that they do not have sex at a time when it is most abhorrent to Party doctrine. Whereas earlier readers of Orwell might have expressed a distaste for the depiction of sexual activity during menstruation, and perhaps Orwell himself found it abhorrent, the contemporary reader is forced to ask, if the mention of menstruation was taboo, why did Orwell mention ‘it’ at all.*“ (překlad vlastní)

TIROHL, Blu. ‘*We are the dead ... you are the dead*’. *An examination of sexuality as a weapon of revolt in Orwell’s Nineteen Eighty-Four*, Journal of Gender Studies, 9(1). 2000. Str. 55–61.

- ekonom manželky, tedy chudší ženy, které jsou plodné a mají možnost mít děti; služebnicemi však nejsou, protože byly provdané za muže, kteří jsou součástí vládnoucí struktury Gileádu, ačkoli nedosahují významných postů,
- tety, postarší ženy, které mají na starost výchovu služebnic ve střediscích,
- služebnice, které jsou plodné a slouží jako náhradní matky pro děti manželek a velitelů.

Poslední kategorií jsou tzv. neženy, tedy ženy, které nesplňují žádný z výše uvedených účelů a jsou z různých důvodů umístěny do kolonií, kde slouží jako pracovní síla. Tam v lepším případě sklízí plodiny, v horším případě odstraňují nebezpečný odpad a v koloniích často umírají. Pokud služebnice během svého plodného období neporodí dítě, stává se neženou a je poslána do kolonií.

Plodnost v Gileádu patří vždy ženám. Pokud se služebnici (nebo i manželce) nedaří otěhotnět s velitelem, neplodnost je analogicky ke starozákonnímu patriarchátu dle této teokratické společnosti vždy přisuzována ženě: „Teď už neexistují sterilní muži, alespoň ne oficiálně. Existují výhradně neplodné ženy.“⁵³ Pokud k neplodnosti vedly, jak je uvedeno v románu, ekologické katastrofy a rozšíření viru, který sterilitu způsoboval, je přisuzování neplodnosti ženám velmi paradoxní. Rozhodnutí, která k těmto katastrofám vedla, totiž měli dle všech indicií v rukách vysoce postavení muži ve vládnoucích strukturách. Narativ o ryze ženské plodnosti tedy vládnoucí vrstva mužů v Gileádu používá, aby mohla ještě více manipulovat se ženami a zbavovat je zbývajícími možnostmi, které v životě mají. A co hůře, někteří muži tuto zranitelnou komoditu používají, aby dosáhli vlastního prospěchu či uspokojení. Tak je tomu například v případě lékaře-gynekologa,⁵⁴ který nabízí Offred možnost pohlavního styku v průběhu plodných dnů a možnost pravidelného měsíčního vyšetření lékařem před započítáním rituálu, nebo v případě velitelova řidiče Nicka. Jeho

⁵³ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 81.

⁵⁴ „Myslí to upřímně, z upřímného soucitu, a přece si to užívá, soucit nesoucit. Oči má zvlhlé úcastí, jeho ruka po mně přejíždí, nervózně a netrpělivě.“

ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 81.

motivace nejsou v románu příliš popsány, ale vzhledem k tomu, že je pohlavní styk mezi ním a Offred zpočátku domluven manželkou Serenou, je možné se domnívat, že za tuto riskantní činnost obdrží nějakou odměnu či výhodu.

Konstrukce principů státního zřízení Gileád je proklamovaně založená na víře v to, že se lidstvo svým konáním snaží zavděčit Bohu a rituály napodobuje starozákonní příběh. Ve světle předcházejících dystopických děl je však možné se ptát, proč vládnoucí vrstva nepřistoupí k řešení neplodnosti vědeckým způsobem. Takový předobraz je možné získat jak v románu *1984*, v němž Strana plánovala zavedení tzv. artsemu (tedy oplodnění, které by se nestalo v důsledku pohlavního styku), tak v téměř dokonalé podobě v románu *Konec civilizace*, kde je otázka prokreace řešena téměř zcela mimo lidské tělo. Ve fikčním světě *Příběhu služebnice* se před zavedením režimu Gileád vyskytovaly počítače, televize, platební karty, lékařské přístroje a podobná technika. Bylo tedy pravděpodobně možné, aby byla neplodnost řešena vědeckým způsobem, avšak vládnoucí vrstva mužů přesto zvolila způsob zbožnosti. Pravděpodobně přitom neexistoval žádný vědecký důkaz, že tato metoda bude úspěšnější než pokus o umělé ovlivnění plodnosti. V tomto případě byl metaforický biblický příběh zneužit k ovládnutí žen v době, kdy nadvláda mužů nad ženami začínala upadat z důvodu feministických hnutí (pro jejichž předobraz zřejmě Atwood využila druhou vlnu feministického hnutí).⁵⁵ Cílem vládnoucí vrstvy mužů tak primárně není, jak proklamují, dosáhnout zlepšení plodnosti, ale udržet starou patriarchální strukturu.

Na rozdíl od předcházejících dvou zkoumaných románů se v *Příběhu služebnice* setkáváme s reflektovaným přístupem k genderové nerovnosti. Objevuje-li se v románu tato nerovnost, je tomu tak ze záměru autorky. V románech *Konec civilizace* a *1984*, jak již bylo prozkoumáno a popsáno výše, se tak dělo nikoli z popudu autora, ale nereflektovaně, když autor vycházel ze svého nulového (aktuálního) světa. Zatímco tématem předchozích dvou románů byla otázka ideálu rovnosti obyvatel dystopického státu (viz hesla typu „Každý je dnes šťastný“ z *Konce civilizace* či problematizace hesla „Všichni jsou si rovni“ v dodatku

⁵⁵ Více zde: FELDMAN KOŁODZIEJUK, Ewelina. *Mothers, Daughters, Sisters: The Intergenerational Transmission of Womanhood in Margaret Atwood's The Handmaid's Tale and The Testaments*. Online. *ELOPE (Tiskana izd.)*. 2020, roč. 17, č. 1, s. 67–85. ISSN 1581-8918. Dostupné z: <https://doi.org/10.4312/elope.17.1.67-85>. [cit. 2024-06-25].

o newspeaku v románu *1984*), tématem *Příběhu služebnice* se zdá být genderová nerovnost, kterou postavy románu přímo reflektují a čtenář může na základě těchto reflexí román číst:

„Když se kácí les, létají třísky, prohlásí nakonec. Mysleli jsme si, že to bude lepší.

Lepší? ptám se přiškrceným hláskem. Jak si může myslet, že tohle je lepší?

Lepší nikdy neznamena lepší pro všechny, vysvětluje klidně. Někdo si vždycky pohorší.“⁵⁶

V románu *Strážkyně pramene* žije společnost v novém věku po tzv. Temném století, které je charakterizováno tím, že v jeho průběhu došly poslední zásoby ropy. Období před Temným stoletím je v románu pojmenováno jako starý věk. Ačkoli se děj románu odehrává po ekologické katastrofě, plodnost jako taková není v románu tematizována. Děti nejsou v této dystopii státním aparátem zvláště chráněné, což je vidno na příkladu Sanjiny malé sestry Minji, která pije špinavou vodu, kvůli čemuž je často nemocná a její život je v ohrožení. Noria však tento aspekt vnímá a stává se pro ni příčinou dilematu: když se zdravotní stav dětí začíná ve vesnici zhoršovat, Noria zvažuje, zda má odtajnit existenci skrytého pramene, který by mohl dětem pomoci. V románu není zmíněno žádné cílené ovlivňování reprodukce obyvatel státem, k němu totiž vládnoucí vrstvě stačí rozdělování omezených zásob pitné vody. Každý, kdo se pokusí si nějakou část těchto zásob přivlastnit, bude velmi pravděpodobně popraven. Voda jako jedna ze základních podmínek života slouží tomuto ovlivňování dostatečně dobře, není tedy pravděpodobně potřeba cíleně zasahovat do procesu reprodukce, kterým se dá obyvatelstvo, jak je vidno na příkladu jiných dystopií, cíleně ovlivňovat. Tomu nasvědčuje i Noriin objev záznamů vědecké výpravy; v něm je zmíněno, že v určitých oblastech má být čistá voda, jejíž existenci pravděpodobně vlada tají, aby se udržela ve své mocenské pozici správce a přerozdělovače vzácného zdroje – vody.

⁵⁶ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 234.

5 Porod a neporod

Porod coby základní biologický proces a zároveň kulturně, sociálně a politicky zatížený akt, se může stát tématem literárních děl, která zobrazují dystopické společnosti. V této kapitole bude věnována pozornost dvěma odlišným přístupům k porodu, které se projevují v románech *Konec civilizace* a *Příběh služebnice*.

V románu *Konec civilizace* sledujeme kompletně technizovanou umělou reprodukci, která se odehrává vně lidského těla ve skleněných lahvích. Přistoupení k tomuto kroku zásadně ovlivnilo podobu celé společnosti. Ženám byla odebrána výsada, která je stavěla do role nepostradatelných členek společnosti, ale zároveň byly osvobozeny od nutnosti rozhodování mezi kariérou a mateřstvím a od nutnosti podrobovat své tělo negativním fyzickým změnám, které těhotenství a rané mateřství přináší. Na první pohled se toto rozhodnutí může zdát jako motivované snahou o vyrovnání pozice muže a ženy ve společnosti. V románu *Konec civilizace* však za tímto rozhodnutím stojí snaha vládnoucí vrstvy o vytvoření dokonale harmonické a stabilizované společnosti, v níž má každý své místo, nikdy netouží po ničem, co nemůže dostat, a má všechno, co dostat může: „Cílem veškeré predestinace je přivést každého k tomu, aby miloval svůj nezměnitelný sociální úděl.“⁵⁷ Těhotenství a následný porod vytváří mezi matkou a dítětem zvláštní pouto, které je velmi těžké zpětně přerušit – je tedy lepší, aby toto pouto vůbec nenastalo.

Proces, který nahradil těhotenství, se ve světě *Konce civilizace* nazývá líhnutí embryí. Toto líhnutí se na rozdíl od těhotenství vyměřuje ne stářím plodu, ale vzdáleností, kterou lahev s embryem urazila na běžícím pásu v líhni: „Popsal umělý mateřský krevní oběh, zaváděný do každé láhve po 112. metru.“⁵⁸ V průběhu líhnutí embryí dochází k procesu zvanému predestinace, jehož cílem je, aby na konci líhnutí, když dojde k porodu (tzv. dekantaci), byl jedinec připraven na život ve své kastě. Zajišťuje se mu tedy odpovídající inteligence (k jejímu snižování se používá roztok alkoholu a snížený průtok okysličené krve mozkem embrya), vlastnosti, které se hodí k budoucímu vykonávanému povolání (kladný

⁵⁷ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 18.

⁵⁸ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 14.

vztah k žáru, odolnost vůči malárii a další), a aby byl buď jedinečný, nebo se narodil jako jedna z mnoha kopií vzniklých v procesu Bokanovského.

Huxley zkonstruoval nový způsob reprodukce tak, aby ve velké míře připomínal aspekty původního reprodukčního procesu či se určitým způsobem vyrovnával s jeho nedokonalostmi. Právě dekantované děti prožívají dle popisu první kontakt se světem stejně jako děti právě narozené: „S jemným hukotem a chřestotem putovaly pohyblivé police [...] až do dekantačního sálu, kde nově dekantovaná nemluvnata vyrážela svůj první vřískot zděšení a údivu.“⁵⁹ V případě dekantace je tak v románu uvažováno o „dekantačním traumatu“ – šoku, který utrpí embryo při dekantaci. V roce 1929 byla do angličtiny přeložena kniha rakouského psychologa Otty Ranka s názvem *Porodní trauma*, která pojednává právě o této situaci. Rank uvádí (inspirován S. Freudem), že veškerým zdrojem úzkosti v životě jedince je právě moment zrození, při němž dítě zažívá úzkost z nedostatku kyslíku a opouští dělohu, která pro něj byla tichým, měkkým a teplým místem.⁶⁰ Zdá se, že Huxley z těchto poznatků částečně vycházel, protože postavy z románu prožívají stesk po pobytu ve sklenici, stejně jako dle O. Ranka prožívají stesk po pobytu v děloze:

*„Náhle explodoval východ slunce a šestnáctka se pustila do zpěvu:
,Lahvičko moje, v tobě zas být schován!*

Škoda, že už jsem dekantován!

V tobě nebe modrojasné, kolem tebe všecko krásné.

Vždyť na celém světě jiná láhev není, která by dala tolik potěšení.“⁶¹

Tomu nasvědčuje jednak také fakt, že je embryo používáno pro pozitivní metafory při popisu příjemné situace: „byli jako embrya-dvojčata, jež se spolu mírně kolébají na

⁵⁹ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 141.

⁶⁰ RANK, Otto. *The Trauma of Birth*. New York: Dover Publications. ISBN 0-486-27974-X. 1993.

⁶¹ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 75.

vlnách oceánu krevní náhražky, kterou se plní láhve⁶² a také to, že sám inspektor Mustafa Mond používá ve své řeči termín embryonální fixace: „Nemůže jinak, je mu to předem určeno. I po dekantaci je stále ještě v láhvi – v neviditelné láhvi infantilních a embryonálních fixací.“⁶³ který nápadně připomíná Freudovo řazení vývojových fází člověka. Inspektor myšlenku dále rozvádí a přiznává, že na základě řízení procesu reprodukce je řízena celá společnost: „Každý z nás,“ pokračoval inspektor zamýšleně, „vlastně svůj život prožívá v láhvi. Avšak jsme-li náhodou alfy, pak jsou naše láhve relativně obrovské.“⁶⁴

Společnost je pojištěna i pro případ, že by některé ženy, které zůstaly plodné, zatoužily z fyziologických důvodů po těhotenství a mateřství. Pokud se na ženě tyto příznaky pozorují, je podávána chemická náhražka těhotenství. Všichni členové společnosti jsou zároveň hypnopedií i výchovou vedeni k tomu, aby jim těhotenství a porod připadaly nemravné, nechutné a ošklivé:

„Domov, domov – pár malých místností, napěchovaných až k zalknutí obyvateli, jimiž byli: muž, periodicky těhotná žena a horda chlapců a děvčat různého věku. Žádný vzduch, žádný prostor, zamořené vězení; tma, nemoc a smrad. [...] Psychicky to byla králičí díra, hromada hnoje, patřící se třením napěchovaného života, páchnoucí city. Intimita až k zalknutí. Škodlivé, šílené, obscénní vztahy mezi členy rodiny. Matka, ta šílená, rodila děti (vlastní děti) [...] jako kočka mláďata, ale jako kočka, která dovede mluvit, která bez přestání breptá: „Mé děťátko, mé srdíčko.“⁶⁵

⁶² HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 75.

⁶³ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 219.

⁶⁴ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 219

⁶⁵ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 36

Takto si vládnoucí vrstva v románu *Konec civilizace* několika různými způsoby pojistila, že nebude docházet k porodům a postava matky zanikne (o to více šokující je potom příchod Lindy, která byla nucena v divočině porodit své dítě). Odstranění matky z procesu reprodukce a jeho technické ovládnutí je zde tedy klíčovým prvkem k ovládnutí celé společnosti.

V románu *Příběh služebnice* rovněž podléhá proces těhotenství a porodu vysoké míře kontroly ze strany režimu. Hlavními kontrolory procesu zde nejsou muži (jako tomu je v románu *Konec civilizace*), ale jediné ženy působící aktivně ve vládnoucí struktuře – tety. Muži jsou naopak z tohoto procesu zcela vyloučeni. Vyloučeny jsou také všechny zdravotnické prostředky, které by porod mohly ovlivnit, pouze pro případ nouze čekají venku v sanitce lékaři:

„O kus dál na kruhové příjezdové cestě parkuje velká sanitka, která vozí přístroje a lékaře. Všimnu si jednoho z nich, jak se dívá z okna sanitky. Přemýšlím, co tam asi při tom čekání dělají. Nejspíš hrají karty nebo si čtou, prostě se zabývají nějakou mužskou činností. Většinu času nejsou vůbec zapotřebí – dovnitř směji, jenom když není zbylí.

Dřív to chodilo jinak, dřív to celé řídili. To byla ostuda, pohoršuje se teta Lydie. Hanba. Zrovna nám pustila film natočený v porodnici za starých časů: těhotná žena napojená dráty na přístroj, všude po těle elektrody, takže vypadá jako porouchaný robot, v paži kapačku. Nějaký muž jí svítí baterkou mezi nohy, kde je vyholená, stala se z ní pouhá neopeřená dívenka, vedle tác s lesklými sterilizovanými skalpely, všichni mají na ústech roušky. Spolupracující pacientka. Kdysi ženám dávali prášky, vyvolávali porod, rozřezávali je a zase zašivali. Ale to už je minulost. Teď se jim nedávají ani anestetika. Teta Elizabeth zastávala názor, že je to tak pro dítě lepší, a neopomněla dodat: Velice rozmnožím tvé trápení i bolesti

těhotenství; syny budeš rodit v utrpení. To jsme poslouchaly při obědě nad sendviči z celozrnného chleba s hlávkovým salátem.“⁶⁶

Pokud by vláda Gileádu stála o každé narozené dítě, bylo by logické, aby porod probíhal ve zdravotnickém zařízení s nejvyšší péčí lékařů. Pokud se žena dostane tak daleko, že donosí dítě přes celé těhotenství, dávalo by smysl, aby se režim postaral o maximální bezpečí dítěte během celého porodu – také proto, že velitel, v jehož domácnosti se narodilo zdravé dítě, bude povýšen. To se však neděje, což je podobně jako u rituálů ospravedlňováno výňatkem z Bible. Opět můžeme vidět, že v Gileádu ve výsledku nejde vždy jen o to, aby bylo přivedeno na svět co nejvíce zdravých dětí, nýbrž jde o to, pod rouškou symbolů a odvolávání se na Bibli vytvořit společnost, která ženám skrytě odebrala jejich práva a svobody.

Porod je v románu *Příběh služebnice* komunitním aktem, který je doprovázen mnoha úkony a symboly. K porodu se do domu velitele a sjíždí vždy speciálním vozem všechny služebnice z okolí. Manželky se scházejí v přízemí domu v obytné místnosti, kde opečovávají manželku, které patří právě rodící služebnice. Chovají se přitom, jako by rodila ona, hladí jí břicho a společně dýchají v určeném rytmu. V horním patře se ve velitelově ložnici (což je mimo jiné také místo, kde každý měsíc před těhotenstvím probíhal rituál se služebnicí) shromažďují služebnice, které úplně stejným způsobem pod vedením tety pečují o svou rodící souputnici. Pro samotný závěr porodu je připravena speciální porodní stolička, na jejímž horním sedadle sedí manželka a na spodním sedadle služebnice. Tím je dosaženo biblického předobrazu o zrození dítěte z těla služebnice na kolena paní, a dítě se tak stane i jejím dítětem. Po porodu bude služebnice dítě ještě několik měsíců kojít, čímž je vystavena dalšímu utrpení. Její pouto s dítětem se totiž kojením každodenně prohlubuje s vědomím toho, že bude brzy přeložena jinam, kde ji opět čeká každý měsíc rituál a případně další těhotenství. Pro stabilitu režimu by pravděpodobně bylo lepší dítě hned po porodu od služebnice oddělit, přesto je zvolena problematictější cesta. Toto je jedno z mnoha

⁶⁶ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 134–135.

rozhodnutí ilustrujících pojetí služebnice jako dělohy, která má pouze splnit svůj účel. Na citové potřeby služebnic se nebere žádný ohled.

Porod je pro skupinu služebnic zároveň také něčím výjimečným. Služebnice jsou v ten den omluveny ze všech svých povinností a je to jedna z mála situací, ve které se takto mohou společně setkat, dostanou k pití hroznovou šťávu, možná s příměsí alkoholu, a při společném skandování k sobě pocítí sounáležitost. Pocitování sounáležitosti je jedna ze základních lidských potřeb, v Gileádu k jejímu naplnění nejvýrazněji dochází právě při porodu:

„Už to bude, už se to blíží, jako polnice, volání do zbraně, jako bortící se hradba, cítíme to jako těžký balvan, který se řítí našimi útroby dolů, až máme pocit, že praskneme. Drtíme jedna druhé ruku, už nejsme samy.“⁶⁷

Toto pohnutí však po návratu z náročného porodního rituálu velice rychle vyprchá, načež služebnice pocítují osamělost a emocionální otupělost ještě tvrději než dříve. Porodní rituál jim připomněl jejich vlastní selhávání v roli služebnice – tedy to, že samy ještě dítě Gileádu nedaly:

„Jsem z toho vyždímaná, vyčerpaná. Prsa mě bolí a trochu z nich teče. Falešné mléko, některým z nás se to stává. Za jízdy sedíme na lavicích čelem k sobě – už neprožíváme žádné emoce, téměř nic necítíme, jsme jako chomáče červené látky. Všechno nás bolí. Každá z nás drží na klíně fantoma, ducha dítěte. Teď, když vzrušení opadlo, čelíme vlastnímu selhání.“⁶⁸

V obou zkoumaných románech je porod mocným nástrojem kontroly, který formuje a udržuje dystopické společnosti. Zatímco v *Konci civilizace* Aldouse Huxleyho je lidská reprodukce zcela technizována a odtržena od přirozeného procesu, aby byl vytvořen svět bez

⁶⁷ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 146.

⁶⁸ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 148.

osobních vazeb a emocionálních projevů, v *Příběhu služebnice* Margaret Atwood zůstává porod přirozeným procesem. Ten však probíhá pod přísným dohledem a s významnými náboženskými a sociálními rituály, které slouží k utužení patriarchální moci. Oba romány tak odhalují různé způsoby, jak mohou být základní biologické procesy a sociální konstrukty zneužity k utváření dystopických společností.

6 Matky a nematky

Mateřství je odedávna v životě ženy významným milníkem, který redefinuje její identitu, ať už z hlediska toho, jak je žena-matka vnímána společností, či jak se vnímá žena sama. Je tedy logické, že dystopické společnosti věnují matkám a mateřství velkou pozornost a vyvíjejí úsilí k přetvoření této sociální role, aby byla v souladu s vládoucí ideologií.

6.1 Matkou proti své vůli

V této podkapitole, která se věnuje vynucenému mateřství, se zaměříme na pozici matky a mateřství v románu *Konec civilizace* a na situaci ve státě Gileád románu *Příběh služebnice*.

Svět románu *Konec civilizace* je vystavěn na ideologickém podloží, které popírá pojetí rodiny jako základní jednotky společnosti. Slovo „matka“ a s ním spojené asociace (jako např. porod, kojení, rodina, děťátko) vyvolávají v obyvatelích hrůzu a znechucení:

„*Mé děťátko u mého prsu, a ty jeho pacinky, a jaký má hlad!*“ *A potom ten nevýslovný, trýznivý pocit rozkoše. Když děťátko usne, má v koutku pusinky bublinku bílého mléka. Moje malinké spinká...* ‘

*„Ano, ‘přikývl Mustafa Mond, není divu, že se nad tím otřesete.“*⁶⁹

Představa mateřství připadá obyvatelům světa *Konce civilizace* vulgární: „Kdybych udělala sprostý vtíp, zeptala se ho třeba, kdo byla jeho matka nebo něco takového, nemohlo by ho to víc vyvést z míry.“⁷⁰ nebo se při hovoru, který se týká mateřství, cítí trapně: „Linda je jeho matka (to slovo vyvolalo v Lenině trapný pocit)“.⁷¹ Oproti tomu slovo „otec“ se s tolika negativními asociacemi nepojí:

⁶⁹ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 37.

⁷⁰ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 57.

⁷¹ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 112.

„Toto slovo (neboť slovo ‘otec’ – svým významem již přece jen poněkud vzdálené hnusnosti a mravní zvrhlosti rození dětí – nebylo tak oplzlé, ale jen hrubé, označovalo nepřístojnost spíše eschatologickou než pornografickou)“

„Říkat o sobě ‘matka’ – to přesahovalo všechny žerty: bylo to nemravné.“⁷²

Znovu je možné v tomto rozdílu vysledovat, že ačkoli je ve společnosti *Konce civilizace* společnost formálně nezávislá na rozdílných rolích žen a mužů v reprodukčním procesu, potenciální matky budou v horší pozici než potenciální otcové, což se ukazuje i na případě Lindy a Thomase. Linda je pro svou situaci nezařaditelná zpět do společnosti, v níž všichni včetně jejích vládců byli hypnopedováni k tabuizaci mateřství, za což v konečném důsledku zaplatí životem. Ředitel líhně Thomas se vzdá z důvodu ostudy, kterou způsobilo jeho setkání s Johnem a Lindou před ostatními pracovníky líhně, svého místa a odjede daleko z Londýna na „dovolenou“. Linda budí u ostatních opovržení a zhnusení, Thomas je terčem výsměchu.

Linda, která otěhotní, když se ztratí v divočině, je nucena se vyrovnat s životní situací, na niž nikdy ani nemohla být připravena. Nemá v sobě žádný mateřský vzor, podle něhož by mohla své dítě vychovávat. Musí se tedy spolehnout na metody, kterými byla vychována ona sama, ale zároveň sama reflektuje, že jí tento přístup nestačí:

„I když na něj byli tak sprostí a nedovolili mu nic z toho, co dělali jiní hoši. Což ovšem bylo svým způsobem docela dobré, mohla jsem ho tak snáze aspoň trochu predestinovat. Nemáte potuchy, jak to bylo těžké. Na světě je tolik věcí, o nichž člověk nic neví. Nebyla to přece má povinnost, abych je znala. Myslím například, když se vás dítě ptá, jak létá helikoptéra nebo

⁷² HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 145–146.

*kdo stvořil svět. Co mu máte odpovědět, když jste beta a pracovala jste vždycky jen na oplodňovacím sále? Co byste mu odpověděla?*⁷³

Linda si s touto nechtěnou rolí snaží poradit v rámci svých zúžených možností. Místo dětských říkanek učí Johna hypnopedická hesla, jejichž význam John ve svém dětském světě v rezervaci mezi divochy nemůže pochopit, a k prvnímu čtení mu Linda půjčí jedinou knihu, kterou u sebe má – *Praktické pokyny pro betalaborantky v líhních embryí*.

Dalším problémem je, že v dokonale šťastné společnosti nebyla nikdy připravena na zažívání něčeho nepříjemného, nečekaného nebo náročného. Musí se tedy vyrovnávat jak s postavením do sociální role, která je pro ni nepřijatelná, tak obecně s tím, že se poprvé v životě setkává s těžkostmi a nemá na dosah somu, která by její negativní pocity z nechtěného mateřství zmírnila:

„,Co jsem musela vytrpět – a neměla jsem ani gram somy. [...] Jen si pomyslete: já, beta – a mám dítě. Představte si, že byste byla na mém místě.‘ (Při pouhém pomyšlení na to obešla Leninu hrůza.)“⁷⁴

Článek *The Mother-Child Relationship in E.M. Forster's "The Machine Stops" and Aldous Huxley's Brave New World*⁷⁵ literárního vědce Hisashiho Ozawy se zabývá vztahem mezi Lindou a jejím synem Johnem: Lindinu citovou vazbu k Johnovi není možné jednoduše popsat jako bezpodmínečnou mateřskou lásku. Rozhodně se nezdá, že by ho měla příliš ráda – jednak kvůli své předchozí výchově, která znemožňuje k jednotlivci hluboký vztah, a jednak proto, že kvůli Johnovi se nemůže vrátit do civilizovaného světa. Jakožto civilizovaná beta se Linda stydí za to, že Johna porodila, chová se k němu v průběhu svých

⁷³ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 116.

⁷⁴ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 114.

⁷⁵ OZAWA, Hishashi. *The Mother-Child Relationship in E.M. Forster's "the Machine Stops" and Aldous Huxley's Brave New World*. Language and Literary Studies of Warsaw, 2020, 2020, no. 10. Str. 283–303. Publicly Available Content Database. ISSN 23005726.

milostných poměrů jako k přítěži, a někdy ho dokonce týrá. Přesto se tato nenávisť prolíná s láskou, jak je znázorněno v následujícím úryvku:

„Přitiskl se k ní. Ovinul jí ruku kolem krku. Linda vykřikla: ‚Au, dávej pozor! To bolí! Au!‘ a prudce ho odstrčila. Uhodil se hlavou o zed’. ‚Ty blbečku,‘ křičela. A potom ho náhle začala fackovat. Plesk, plesk...

‚Lindo,‘ vykřikl. ‚Maminko, ne!‘

‚Nejsem tvoje matka. Nechci být tvoje matka.‘

‚Ale Lindo... Au!‘ Uhodila ho přes tvář.

‚Proměnit se v divošku,‘ křičela. ‚Mít mláďata jako zvíře... Nebýt tebe, byla bych šla k inspektorovi a mohla jsem se dostat odtud. Ale ne s dítětem! To by byla příliš velká ostuda.‘

Viděl, že se chystá ho znovu bít, a zvedl ruku, aby si chránil obličej.

‚Nebij mě, Lindo, prosím tě, nebij mě!‘

‚Bestie!‘ Strhla mu ruku. Jeho tvář zůstala nezakryta.

‚Lindo, ne!‘ Zavřel oči a očekával ránu.

Ale neuhodila ho. Když po chvílce otevřel oči, viděl, že se na něj dívá. Pokusil se usmát se na ni. Náhle ho vzala do náruče a znovu a znovu ho líbala.“⁷⁶

V divošské rezervaci Linda také nebyla přijímána; zdá se, že ani ne tak pro svůj civilizovaný původ, ale spíše pro její vztah k mužům a promiskuitu, které si přinesla z civilizovaného světa. Muži tuto její vlastnost vítali, ženy Lindu kvůli tomu, že za ní chodili jejich muži, ostrakizovaly – přitom paradoxně od divošských žen mohla Linda napodobit mateřské chování. Jediným, kdo plně legitimizuje její mateřskou roli, tedy zůstal John. Ten

⁷⁶ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 122.

nejenže jako jediný vnímal Lindinu roli matky pozitivně, ale jako jediný také Lindu poté, co se stala matkou, přijímal, uznával ji jako sobě rovnou a dodával jí ztracený pocit sounáležitosti, patřičnosti:

„Linda si zakryla tvář rukama a zachvěla se. ‚Zdejší ženské jsou strašně nenávidné. Šílené, šílené a kruté. A samozřejmě nevědí vůbec nic o malthusiánském školení, o lahvích, dekantacích a podobných věcech. A tak mají pořád děti, jako čubky. Je to odporné. Když si pomyslím, že i já... Ó Forde, Forde! A přece byl John pro mě velikou útěchou. Nevím, co bych si bez něho počala.‘“⁷⁷

Druhou ženskou postavou v románu *Konec civilizace*, která se nějakým způsobem vztahuje k mateřství, je Lenina. Ta je samozřejmě vychována k tomu, aby se jí mateřství zdálo odporné, a při pomýšlení na to, že by sama rodila dítě, se otřese. Přesto však můžeme v jejím chování vysledovat selhávání režimové výchovy, když se schází s Bernardem mnohem déle a mnohem častěji, než je pro obvykle promiskuitní členy společnosti běžné. Když poté vyráží s Bernardem do rezervace, je to částečně kvůli němu a částečně možná proto, že v hloubi duše chce vidět společenství, ve kterém jsou takové trvalejší svazky a rodinný život normální. Pro takové případy je k dispozici umělá náhražka těhotenství, kterou lékaři doporučují ženám prožívajícím podobné pocity jako Lenina. Právě tato skutečnost poukazuje na to, že predestinace, hypnopedie a výchova ve společnosti *Konce civilizace* nejsou tak dokonalé, jak vysoce postavení funkcionáři v románu líčí:

„Lidé jsou šťastni. Dostanou, co chtějí, a chtějí jen to, co mohou dostat. Daří se jim dobře, jsou bezpečni; nikdy nejsou nemocní, nemají strach ze smrti; netrápí je matka ani otec; nemají ženy ani děti, nemají lásku, kterou by silně prožívali; jsou predestinováni tak, že se prakticky nemohou chovat jinak, než jak se chovat mají.“⁷⁸

⁷⁷ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 116.

⁷⁸ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1. Str. 216.

Lenina totiž chce něco, co nemůže dostat, a možná cítí něco jako lásku, kterou silně prožívá. Rozhodně se ve vztahu k Bernardovi v první polovině románu chová jinak, než jak se chovat má.

Ačkoli je, na rozdíl od společnosti v románu *Konec civilizace*, v dystopickém státě Gileád románu *Příběh služebnice* role matky pevně zakotvena a legitimizována, sledujeme její deformaci v důsledku násilného rozštěpení této role.

V předchozí kapitole této práce bylo zjištěno, že konečným cílem mužských vůdců Gileádu není zvýšení počtu obyvatel ovlivněním porodnosti, ale spíše společenská kontrola žen. Proto patriarchální autority v Gileádu reagují na údajnou krizi klesající porodnosti institucionalizací náhradního mateřství, aby si zajistily mužskou linii nástupců a aby potenciálně vzpurným ženám upřely jejich dřívější autonomii při rozhodování o tom, zda a s kým budou mít dítě. Vláda Gileádu násilně odvádí ženy v plodném věku do výcvikových středisek a učí je, že mateřství je povinnost, zároveň posvátná událost a také jediná funkce ženské sexuality. Podle této ideologie si přerušení těhotenství zaslouží trest smrti a každá mladá žena má povinnost zplodit potomka. Jako služebnice jsou tyto ženy běžně přidělovány do bezdětných domácností starších velitelů. Bílí a mocní elitní muži, kteří tvoří vládu v Gileádu, zajišťují pokračování svého mužského rodu tím, že si přivlastňují kulturní hodnoty biblických patriarchů. Díky tomu prosazují mateřskou roli žen a přisuzují jim hodnotu pouze podle jejich schopnosti počít a rodit děti. Manželka velitele, která je schopna sama porodit dítě, je dokonce více uznávaná než manželka, která je neplodná. K manželkám velitelů je režim vlídnější a razí heslo: „Od každé podle jejich schopností, každému podle jeho potřeb.“⁷⁹ Když tedy manželka potřebuje, dostane služebnici, a má tak šanci dosáhnout naplnění své mateřské role.

K indoktrinaci služebnic dochází v Rekvalifikačním středisku Ráchel a Ley – jde o odkaz na manželky významného starozákonního patriarchy Jákoba, které se vzájemně předháněly v tom, ke komu bude mít Jákob větší přízeň. Lea zprvu porodila Jákobovi čtyři syny, Ráchel poté po vzoru své babičky Sáry dala Jákobovi svou služebnici Bilhu a skrze ni

⁷⁹ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 138.

dala Jákobovi dva syny, poté Lea dala Jákobovi svou služebnici Zilpu, skrze niž se narodili další dva synové. Nakonec Lea sama porodila Jákobovi další dva syny a dceru, Ráchel také Jákobovi sama porodila další dva syny. Součástí rituálu služebnice je i odřikávání části Starého zákona: „Dej mi syny! Nedáš-li, umřu.“⁸⁰ Téma bezdětných žen se objevuje v celém Starém zákoně a naznačuje, že ženy jsou bez zkušenosti porodu tragicky neúplné. Když tedy nedají dítě svému muži, jsou zbytečné, což je v misogynním společenském kontextu Gileádu příhodný ideologický postoj. Služebnice navíc čelí stálému strachu, že pokud úspěšně neporodí dítě, budou označeny za neženy a zemřou mučivou smrtí při práci s toxickým odpadem v koloniích.

Gileádský patriarchát nedovoluje ženám žádnou produktivní roli, která by měla stejnou výsadu jako mateřství. Všechny ostatní role kromě služebnice nebo manželky domácnosti s dítětem jsou vlastně brány jako možnost nějak ženy využít/zaměstnat, když už není možné, aby měly dítě. A to buď jako marty, nebo tety. V článku *Maternity and the ideology of sexual difference in the Handmaid's Tale*⁸¹ literární teoretička Janet J. Montelaro nahlíží na mateřskou roli ve státě Gileád jako na úkol, který je rozdělený mezi tři ženy. Manželky si po narození přivlastňují děti služebnic, čímž technicky zastávají mateřskou funkci. Služebnice jsou zodpovědné pouze za početí a úspěšný porod potomků, čímž plní funkci náhradní matky/dělohy. Domácí služebné marty také napomáhají reprodukci patriarchátu prostřednictvím podpory služebnic a manželek; tím ztělesňují roli ženy v domácnosti, jejíž hodnota byla v tradičních analýzách výdělečné práce vždy přehlížena. Pro tento fakt by svědčilo i pozorování, že ekonom manželky nosí na šatech červené, modré a zelené pruhy, což jsou barvy šatů služebnic, manželek a mart. Musejí tedy dělat úkony, které náleží všem třem pozicím.

Protože ženská erotická funkce nespadá do zájmů ženských sociálních rolí Gileádu, stává se mateřství sublimací ženské sexuální touhy. Všechny ženy jsou pravděpodobně v Gileádu objektifikovány do té míry, že jsou nuceny podílet se na narcistické posedlosti

⁸⁰ Genesis 30:1.

⁸¹ MONTELARO, Janet, J. *Maternity and the ideology of sexual difference in the Handmaid's tale*, Lit: Literature Interpretation Theory, 6:3-4. 1995. Str. 233-256.

mužů svou vlastní reprodukcí, a zároveň tyto reprodukčně-mateřské role zcela vylučují možnost skutečně ženské sexuality.

Sexualita služebnic je navíc dle Montelaro ovlivněna tím, že jsou společensky omezené svou reprodukční funkcí a mají zákaz mluvit na veřejnosti. Tím se přizpůsobují společenským vzorcům chování jako děti vychovávané podle autoritářského pravidla, že by měly být vždy vidět, ale nikdy slyšet. Když se v jednotlivých domácnostech podřizují velitelům a jejich ženám jako děti, účastní se tím služebnice sugestivně incestního rituálu, který sexuálně zahrnuje jak manželky, tak i služebnice pod otcovskou autoritou velitelů.

Ani manželky velitelů podle všeho nejsou ve své roli vychovávajících, ale přesto neplodných matek, které své dítě neporodily, spokojené. Tuto svou nespokojenost často obrací proti služebnicím. Služebnice jsou na tuto situaci připravované již ve výcvikovém středisku:

„Nemusíte si dávat pozor ani tak na manželky, zdůrazňovala teta Lydie, jako spíš na manželky. Musíte se vždycky snažit představit si, jak jim asi je. Dá rozum, že vás budou nesnášet. Je to přirozené. Zkuste se do nich vcítit. Teta Lydie si vždycky myslela, jak se umí dobře vcítit do ostatních. Snažte se je litovat. Odpusťte jim, neboť nevědí, co činí. Musíte si uvědomit, že jsou to poražené ženy. Nedokázaly...“⁸²

Gileádský režim o této potenciálně nebezpečné nevraživosti (služebnice může být manželkou týrána, což není dobré pro dítě) ví, a přesto manželkám tuto nevraživost nechává. Je totiž důležité, aby manželky neměly se služebnicemi příliš úzký vztah, a nemohlo tak dojít k jejich spiknutí nebo protirežimní činnosti. Manželky proto mají dovoleno zacházet se služebnicí, jak chtějí, mohou služebnici mučit, ale nesmějí ji zabít – na to je služebnice příliš cenným „národním bohatstvím“.

⁸² ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 66.

Filozofka Britt Johanne Farstad ve svém článku *Mother Machine: 'Not the true parent is the woman's womb'*. Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale*⁸³ přichází s pojmem „male pseudo-generation“ (mužská pseudogenerace). Mužská pseudogenerace je myšlenkový koncept s hlubokou tradicí, který předpokládá, že muži mohou vytvářet své vlastní potomstvo a ženy jsou považovány za pouhé nádoby pro potomky. Představy o tom, že muž sám může vytvořit nový život nebo klonovat sebe samého, najdeme v několika mytologiích – např. řecké, židovské či norské. Ve své nejextrémnější podobě vede toto myšlení k představě, že úlohou ženy je být především jakýmsi inkubátorem pro plod, který stvořil buď otec, nebo mužské božstvo. Pokračování tohoto myšlení můžeme podle Farstad dále vystopovat v literatuře přes Aischylovy *Eumenidy*, druhou kapitolu Genesis, Miltonův *Ztracený ráj* a přes Goetheova *Fausta* a jeho Homunkula.

Na tyto staré mytologické a fiktivní mužské představy o vytvoření synů, k němuž by nepřispívaly ženy, lze nahlížet tak, že jsou snem o svobodě: Muži se chtějí osvobodit od žen a chtějí přerušit citovou vazbu mezi dítětem a matkou, aby mohla být jejich reprodukce na ženách nezávislá. Psychoanalytička Karen Horney tento pocit u mužů nazvala „womb envy“⁸⁴ a definovala ho jako koncept mužské závisti. Ten předpokládá, že mužská závist vůči ženské schopnosti vytvořit a udržet naživu novou lidskou bytost (tedy vůči těhotenství, porodu a kojení) vede muže k tomu, aby si kompenzačně nárokovali moc a nadřazenost v jiných oblastech. V článku *Of Woman Born: Womb Envy and the Male Project of Self-Creation*⁸⁵ si psychoanalytik Peter Shabad všimá dalšího aspektu této závisti:

„Pro muže není jednoduché vyrovnat se se skutečností, že v tom nejzákladnějším, prokreativním smyslu jsou jako synové pouhými tvory, kteří za svůj vznikající život vděčí své matce, ženě stvořitelce. Ačkoli

⁸³ FARSTAD, Britt Johanne. *Mother Machine: 'Not the true parent is the woman's womb'*. Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale*. In: *Populating the Future*. Kriterion, 2023. Str. 83. ISBN 9789189593060. Dostupné z: <https://doi.org/10.59682/kriterion.52.d>. [cit. 2024-06-28].

⁸⁴ Encyclopædia Britannica. *Womb Envy* [online]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/science/womb-envy>. [cit. 2024-06-28].

⁸⁵ SHABAD, Peter. *Of Woman Born: Womb Envy and the Male Project of Self-Creation*. In: *Jealousy and Envy*. United States: Taylor & Francis Group. 2007. ISBN 0881634700.

samozřejmě i muži přispívají k procesu plození, je také pravda, že nejbezprostředněji, nejviditelněji a nejzřetelněji pro všechny oči, které vidí zázrak stvoření, má svůj zdroj v ženě. ⁸⁶

Literárně ztvárněné znaky tohoto konceptu můžeme nacházet v obou státech řízených způsobech reprodukce v románu *Konec civilizace* a *Příběh služebnice*. V prvním případě je role matky zcela eliminována a na první pohled nedochází k žádným újmám na ženách. Z předchozí analýzy vyplynulo, že ačkoli by měly z této situace nejvíce těžit ženy-nematky, vidíme, že stále dochází k útlaku žen mužskou nadvládou a že břímě nežádoucího těhotenství spolu s porodem vždy dopadá na ženu-matku. Ve státě Gileád z *Příběhu služebnice* sledujeme situaci, kdy je důstojnost a elementární svoboda žen otevřeně potlačena ve jménu blaha celé společnosti. Toto vysvětlení však můžeme považovat pouze za řečnický obrat zastírající skutečný důvod konstrukce tohoto totalitního státu, totiž že muži si (stejně jako v románu *Konec civilizace*) přivlastňují ženskou reprodukci a vypořádávají se tak s jedinou oblastí, ve které dosud nemohli ženám dominovat. Role matky je tak zcela deformována dle představ vládnoucí vrstvy mužů, ať už se jedná o její potlačení, či o vymezení a určení její přesné podoby.

6.2 Matkou v pohnutých časech

V následující podkapitole jsou romány *Příběh služebnice, 1984* a *Strážkyně pramene* podrobeny analýze, která se zaměřuje na mateřskou roli v dystopických společnostech těchto románů.

⁸⁶ „It is not a simple task for men to face the fact that in the most elemental, procreative sense, as sons, they are mere creatures who are indebted for their emergent life to their mothers, woman the creator. Although, of course, men, too, contribute to the procreative process, it is also true that most immediately, most viscerally, and most visibly for all eyes to see, the miracle of creation has its source in woman.“ (překlad vlastní)
SHABAD, Peter. *Of Woman Born: Womb Envy and the Male Project of Self-Creation*. In: *Jealousy and Envy*. United States: Taylor & Francis Group. 2007. ISBN 0881634700.

Článek *Mothers, Daughters, Sisters: The Intergenerational Transmission of Womanhood in Margaret Atwood's The Handmaid's Tale and The Testaments*⁸⁷ literární vědkyně Eweliny Feldman Kołodziejuk pojednává o vztahu služebnice Offred ke své matce a ke své dceři. Kołodziejuk vykládá vztah mezi Offred a její matkou jako odraz mezigeneračního rozdílu mezi druhou vlnou feminismu, který zastávala Offredina matka, a mezi postfeministickou vlnou, která následovala v generaci dcer těchto matek. Tento přístup je patrný i ve vztahu Offred a její matky, aktivistky, která se vždy zapojila do nějakého projektu a spěchala na shromáždění nebo schůzi. Jedním z okamžiků, na které Offred vzpomíná, když leží v ložnici ve velitelově domě, je slíbená procházka s matkou v parku:

„Řekla, že půjdeme krmit kačeny.

Ale byly tam ženy, které pálily knihy, kvůli tomu tam ve skutečnosti šla. Aby se viděla s kamarádkami. Lhala mi, sobota měla patřit mně. Trucovité jsem se od ní odvrátila a vydala se ke kachnám, ale oheň mě přivábil zpátky.“⁸⁸

Offredina matka, věčně zaneprázdněná a bojující za správnou věc, zjevně věřila v pojem kvalitně stráveného času na úkor kvantity; společná sobota měla Offred vynahradiť zbytek týdne, kdy se jí matka nevěnovala. I v tyto dny však matka jen těžko odolávala pokušení připojit se k přátelům a pálit pornografické časopisy. Vzhledem k její aktivní účasti ve feministickém boji se jejich život vyznačoval neustálým střídáním bytů, což Offred poskytovalo jen malou stabilitu: „Ale zároveň jsem od ní vyžadovala obřadnější způsob života, který by nebyl tak provizorní a plný přesunů.“⁸⁹

⁸⁷ KOŁODZIEJUK, Ewelina Feldman. *The Mothers, Daughters, Sisters: The Intergenerational Transmission of Womanhood in Margaret Atwood's The Handmaid's Tale and The Testaments*. *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries*, 2020, 17.1: Str. 67–85.

⁸⁸ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 58.

⁸⁹ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 202.

Na rozdíl od svých matek postfeministky podle Kołodziejuk věřily, že děti potřebují hodně péče a pozornosti a také přítomnost matky. Rodina a domov pro ně byly prioritou, i když se zároveň věnovaly kariéře. Domácí kuchyně byla výrazem něžné láskyplné péče, která Offred zřejmě chyběla. Vůně domácího chleba v domě velitele v ní vyvolává vzpomínky na minulost před Gileádem:

„Kuchyň voní droždím a vítá mě nostalgickou vůní. Připomíná mi jiné kuchyně, které kdysi bývaly moje. Voní matkami, i když moje matka chleba nepekla. Voní po mně za starých časů, když jsem byla matkou.“⁹⁰

Tento stručný, věcný komentář shrnuje Offredino distancování se od přístupu k mateřství své matky a změnu tohoto přístupu – rozhodla se být pro svou dceru lepší rodičkou, a pečení chleba se tak stalo metaforou mateřské lásky. Ačkoli Offred zcela nezavrhlala ideály své matky a její boj za rovnost pohlaví, měla k mužům jiný postoj. Zatímco její matka muže z principu zavrhovala, Offred věřila v partnerství a lásku. Na rozdíl od své matky, která se rozhodla pro mateřství navzdory odmítavému postoji své generace, Offred vnímala rodičovství jako přirozený vývoj vztahu. Spolu s Lukem snila o koupi velkého domu se zahradou a houpačkami pro děti. Společně čekali na narození dcery a těšili se na rodinný život: „Jsme spolu v posteli všichni tři, ona ve mně kope a převrací se. Za oknem je bouřka, proto je vzhůru – i nenarozené děti slyší, spí, lekají se i v tom uklidňujícím tepu srdce, který je obklopuje jako příboj.“⁹¹

Kołodziejuk se domnívá, že založením tradiční rodiny Offred zklamala svou matku. V průběhu románu se Offred s tímto faktem vypořádává nejprve jejím obviňováním. Ačkoli je Offred na začátku románu dospělá a sama matkou, nedokončila svůj proces dospívání, protože je stále v infantilní fázi obviňování matky. Ve vzpomínkách na ni Offred zpočátku vyjmenovává situace, v nichž ji matka jako rodič zklamala, a staví do protikladu matčinu politickou angažovanost (vyličenou jako zanedbávání dcery) se svou vlastní oddaností dceři a partnerovi. V důsledku toho vědomě modeluje své mateřství prostřednictvím negace

⁹⁰ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 67.

⁹¹ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 143.

matčinych rozhodnutí. Teprve když je zbavena své dcery a zotročena ve jménu glorifikace mateřství, která je základem Gileádu, začne Offred kulturní ideologii mateřství zpochybňovat. Bolestně si uvědomí, že žena má právo existovat i mimo mateřskou roli a že i matka má právo fungovat mimo dyádu matka–dítě. Nakonec opouští svou infantilní fázi obviňování matky a zahajuje proces smíření – dospívání:

„V něčem jsem matku obdivovala, i když to s ní nikdy nebylo lehké. Měla jsem pocit, že toho ode mě očekává příliš. Předpokládala, že ospravedlním její život i rozhodnutí, která udělala. Nechtěla jsem žít podle jejích představ. Nechtěla jsem být vzorné dítě, vtělení jejích myšlenek. Kdysi jsme se kvůli tomu hádaly. Mnou svůj život neomlouvej, vmetla jsem jí jednou do tváře.

Chci ji zpátky. Chci všechno zpátky tak, jak to bylo. Ale tohle chtění nemá žádný význam.“⁹²

„Byla jsi chtěné dítě, Bůh to ví, říkávala jindy [...] Pronášela to trochu lítostivě, jako kdybych tak docela nenaplnila její očekávání. Žádná matka nikdy zcela nevyhovuje představám dítěte o tom, jaká by měla matka být, a totéž zřejmě platí i obráceně. Ale navzdory všemu jsme spolu nevycházely špatně, o nic hůř než ostatní.

Přála bych si, aby tu byla, abych jí mohla říct, že jsem na to konečně přišla.“⁹³

V další části článku se Kołodziejuk věnuje Offredině mateřské roli: na rozdíl od své matky, která porodila v sedmatřiceti letech, porodila Offred dceru v pětadvaceti letech. Hlavní část příběhu vypráví třiatřicetiletá Offred, která je již tři roky oddělena od své osmileté dcery a neví, kde se nachází. Zkušenost hlavní hrdinky s mateřstvím tak lze rozdělit

⁹² ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 143.

⁹³ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 203.

na pětileté období přímé mateřské péče a tříleté období po násilném rozdělení. O tom, že je Offred matkou, se čtenář dozvídá ve chvíli, kdy jí vzpomínka na vlastní matku vyvolá vzpomínku na únos vlastní dcery. Srovnání vzpomínek na matku a vzpomínek na dceru je sotva náhodné a je třeba je dle Kołodziejuk číst ve smyslu mezigeneračního přenosu. Matka a dcera si vždy jsou navzájem dvojnice; představují tak pro sebe navzájem někoho, kým kdysi matka/dcera byla, a někoho, kým by se mohla matka/dcera stát. V *Příběhu služebnice* je mezigenerační přenos přerušen, protože Offredina dcera je systémem (údajně pro své vlastní dobro) matce odebrána.

Offred si je vědoma, že by jakýkoli otevřený akt vzpoury vedl k jisté smrti, a proto neriskuje. Když je jí ukázána fotografie její dcery, vykřikne: „Vy jste ji zabili!“⁹⁴ Symbolicky tedy zinscenuje smrt své dcery. Od této chvíle bude v mysli Offred její dcera fungovat spíše jako postava podobná duchovi: „Možná ji opravdu vnímám jako ducha, ducha mrtvé holčičky, která umřela v pěti letech.“⁹⁵ Zdá se, že strach z nevědomosti a neustálé deprivace nahradí trauma ze ztráty dítěte a truchlení. Symbolická smrt dcery má Offred pomoci předejít bolesti, která by ji přivedla k šílenství. Offred se nemůže nechat strhnout a chovat se nepřičetně, protože přičetnost je jediný aspekt jejího života, který si může uchovat z minulosti před Gileádem:

„Žádná naděje. Vím, kde jsem a kdo jsem a kolikátého je. Podle toho se to pozná – jsem při smyslech. Smysly jsou cenný majetek: střežím si je chamtivě, jako dřív lidé chamtili po penězích. Šetřím si je, abych jich měla dost, až přijde čas.“⁹⁶

Aby Offred přežila zvěrstva páchaná gileádským režimem, musí se vzdát vzpomínek na svou dceru, ale potlačené vzpomínky mají tendenci se znovu objevovat. Ačkoli se zpočátku může zdát, že hlavní hrdinka je vůči své dceři citově odtažitá, tento rezervovaný

⁹⁴ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 59.

⁹⁵ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 84.

⁹⁶ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 129.

postoj je obranným mechanismem a neznamena absenci mateřské lásky. Potlačené vzpomínky na dceru si opakovaně nacházejí cestu do Offredina vědomí, kde jsou znovu potlačovány. Při pečení chleba, které Offred připomíná její vlastní mateřství, představuje vůně droždí hrozbu pro hrdinčinu předstíranou integritu. Bezděčně evokuje její staré Já, jehož nedílnou součástí bylo mateřství: „Voní po mně za starých časů, když jsem byla matkou. Je to zrádná vůně a vím, že ji musím z mysli vypudit.“⁹⁷ Má-li Offred přežít a udržet si zdravý rozum, musí se vzdát své mateřské role, minulé i budoucí. I když porodí dítě, nikdy jí nebude dovoleno stát se matkou, protože jako služebnice je redukována na výhradně reprodukční funkci. Je utlačována kvůli svému biologickému mateřskému potenciálu, paradoxně jí však nikdy nebude dovoleno naplnit jej na emocionální úrovni. Jako ideologicky nevyhovující žena si služebnice nezaslouží být matkou žádného dítěte.

Aby se Offred vyrovnala s traumatickým zážitkem ztráty dcery, nevědomky se uchýlí k disociaci. Odpoutá se od otřesného zážitku (nebo vzpomínky na něj), aby otupila bolest. Disociace je obranný mechanismus, který se vyskytuje mimo vědomí člověka a v extrémní formě vede k amnézii, Offred si však nemůže dovolit zapomenout na svou dceru, nejcennější osobu ve svém životě. Když o listu říká, že je to ta nejkrásnější věc, kterou kdy v životě viděla, je zřejmé, že v tak tragické chvíli nemyslí na krásu obyčejného listu spadlého ze stromu. Aby protagonistka přežila nepředstavitelné, odvádí svou pozornost od dcery, která je zřejmě nejkrásnější věcí, jakou kdy viděla, a upíná ji k listu. Díky tomuto mechanismu přežívá trauma z odloučení a uchová si vzpomínku na poslední setkání s dcerou.

Cenou, kterou musí zaplatit za distancování se od vzpomínky na ztrátu, je následné odtržení od vlastního těla a sebevražedné myšlenky: „...připadám si klidná, jako bych se vznášela, jako bych už nevládla svým tělem,“⁹⁸ říká Offred při vzpomínce na okamžik, kdy obě s dcerou ležely v úkrytu. Z celého spektra možných emocí není její klid obvyklou přirozenou reakcí na hrozbu dopadení, proto v podobě potlačovaného vzteku a strachu brzy

⁹⁷ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 67.

⁹⁸ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 95.

vyvolá depresi. Nepřirozený klid a sebevražedné myšlenky hlavní postavu provázejí téměř až do konce vyprávění, kdy se jí vrací tělo a probouzejí se její umrtvené smysly.

Nelze určit, zda Offred prožila disociaci během zajetí, nebo zda ji, což je pravděpodobnější, prožila až po něm. Hlavní události románu se odehrávají tři roky po jejich zatčení, přesto si vzpomínka na dceru, která k ní natahovala ruce, uchovává v Offredině mysli silnou pozici. Zpráva o dceři, která jí byla tajně doručena v podobě polaroidové fotografie, otevírá staré rány. Na jednu stranu se Offred raduje, že je dcera v pořádku, ale na druhou stranu je pro ni fotografie zdrcující. Bolestné vědomí, že byla vyřazena z dceřina života a vymazána z její paměti, v ní vyvolává touhu vzít si život. Nově způsobené utrpení je takové, že si přeje, aby jí ta fotografie nikdy nebyla ukázána:

„Čas se nezastavil. Plul dál beze mě, odplavil mě, jako bych nebyla nic než figurka ženy z písku, kterou neopatrné dítě postavilo příliš blízko vody. Zmizela jsem z povrchu zemského. Ted' už jsem pouhý stín, daleko za hladkým, lesklým povrchem téhle fotografie. Stín stínu, jakým se stávají mrtvé matky. Pozná se jí to na očích: já v nich nejsem.

Ale existuje ve svých bílých šatech. Roste a žije. Není to báječné? Není to požehnání?

Přesto nedokážu snést, že mě takhle vygumovali. Kéž by mi radši nic nepřinesla.“⁹⁹

Obava, že si ji dcera nepamatuje, hraničící s jistotou se rovná Offredině symbolické smrti. Zapomenuta svou dcerou se již nepodílí na mezigeneračním přenosu ani tak, jak je tomu v případě matek, které zemřely. Zatímco její vlastní matka zůstává v Offredině psychice jako osobnost, k níž se může vztahovat, ona sama v psychice a životě své dcery neexistuje. Gileádský režim v tomto případě dosáhl svého cíle a převzal veškerou kontrolu a moc nad Offrediným mateřstvím.

⁹⁹ ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 252–253.

V románu *1984* se setkáváme se třemi ženami, skrze něž Winston reflektuje roli matky v životě jedince. Určující pozici má pro tuto reflexi jeho vlastní matka, kterou Winston hluboce miluje a která dle Winstonových vzpomínek hluboce milovala jeho. Tento hluboký cit se odvíjí od jedné vzpomínky, která se Winstonovi promítá do snu:

„Winstonovi se zdálo o matce. Muselo mu být deset nebo jedenáct, když jeho matka zmizela. Byla to vysoká, urostlá, dosti zamklá žena s pomalými pohyby, s nádhernými světlými vlasy. [...] V této chvíli seděla matka někde hluboko pod ním s jeho sestřičkou na klíně. [...] Obě k němu vzhlížely. Byly dole, kdesi pod zemí – možná na dně jakési studně, nebo velmi hlubokého hrobu – ale bylo to místo, které, třebaže už bylo hluboko, propadalo se stále hlouběji. [...] On byl venku, na světle a na vzduchu, zatímco ony byly vtahovány dolů – do smrti, a dole byly proto, že on byl nahoře. Věděl to on a věděly to ony a viděl jim na tvářích, že to vědí. Nevyčítaly mu to ani pohledem ani v srdci, nesly v sobě pouze vědomí, že musí zemřít, aby on mohl zůstat na živu, a to byla součást nevyhnutelného řádu věcí.

Nepamatoval si, co se stalo, ale v tom snu věděl, že životy jeho matky a sestry byly nějak obětovány pro něho. Byl to jeden ze snů, které, i když mají charakteristickou snovou scénérii, jsou pokračováním rozumového života a ve kterých si člověk uvědomuje fakta a myšlenky a ty mu potom, když se probudí, připadají nové a cenné. Winstona ohromilo pomyšlení, že smrt jeho matky před téměř třiceti lety byla tragická a truchlivá způsobem, který teď už nebyl možný.“¹⁰⁰

Winston tomuto snu přikládá velkou váhu, protože se pravděpodobně částečně zakládá na pravdivé události z Winstonova dětství. Ve snu je matka vyobrazena jako trpící hrdinka, která obětuje sebe sama a své další dítě, aby Winston mohl přežít – tuto oběť podle

¹⁰⁰ ORWELL, George. *1984*. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 31.

Winstona snáší s přijetím a smířením. Později si Winston rozvzpomene na skutečné události a svou matku vědomě popisuje stejným způsobem:

„Pokud se na ni pamatoval, nebyla nikterak výjimečná žena, ani zvlášť vzdělaná. Přesto však měla v sobě jistou vznešenost, jakousi čistotu, prostě proto, že zůstávala věrná svým ideálům a normám. Také její city patřily jen jí a nikdo zvenčí je nemohl změnit. Nebylo by ji napadlo, že čin, který nepřinese výsledek, se stává bezvýznamným. Když člověk někoho miluje a když už nemá co dávat, stále ještě dává svou lásku. Když byl pryč i poslední kousek čokolády, sevřela matka dítě v náruči. Nemělo to žádný smysl, nic se tím nezměnilo, čokoláda tím nepřibyla, neodvrátilo to její smrt ani smrt dítěte, ale to gesto bylo naprosto přirozené.“¹⁰¹

Winston si zároveň uvědomuje, že v jeho současném životě již není podobná tragédie možná. Lidé totiž neprožívají pocit hlubokého vzájemného citu (jediný, ke komu mohou pociťovat lásku, je Velký bratr) a zároveň už si zvykli na všudypřítomnou možnost smrti v podobě vaporizace, kterou brali jako nevyhnutelnou:

„Uvědomoval si, že tragédie patří do starých časů, do časů, kdy ještě existovalo soukromí, láska a přátelství a členové rodiny stáli při sobě, aniž k tomu museli mít praktický důvod. Vzpomínka na matku mu drásala srdce, protože zemřela z lásky k němu, a on byl v té době ještě příliš mladý a sobecký, aby jí lásku oplácel, a protože se nějakým způsobem, už si nezpomínal jakým, obětovala kvůli takovému pojetí oddanosti, jež bylo soukromé a nezměnitelné. Dnes by se takové věci nemohly stát, to chápal. Dnes existoval strach, nenávist a bolest, ale žádný důstojný cit, ani hluboký nebo složitý smutek. A to všechno jako by viděl ve velkých očích

¹⁰¹ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 146.

své matky a sestry, jak k němu vzhlížely skrz zelenou vodu z hloubky mnoha set sáhů, aniž se přitom zastavily na své cestě dolů. “¹⁰²

Jako protiklad své matky Winston popisuje svou milenkou Julii a uvědomuje si, že nikdy nebude schopna tak hlubokého citu. Vnímá ji naopak jako představitelku nové doby, která je horší, než byla doba, v níž žila jeho matka. Julie nechce jít do rizika a pokoušet se o legalizaci vztahu s Winstonem, na rozdíl od jeho matky se pro jeho dobro odmítá obětovat:

„Každá organizovaná vzpoura proti Straně jí připadala hloupá, protože musí nutně selhat. Prozíravé je porušovat pravidla a zůstat naživu. Byl by rád věděl, kolik takových jako ona asi je mezi mladší generací, mezi lidmi, kteří vyrostli ve světě Revoluce, neznají nic jiného, vidí ve Straně cosi nezměnitelného, jako je třeba obloha, nebouří se proti její autoritě, ale prostě ji obcházejí, tak jako králík kličkuje před psem. O možnosti, že by se mohli vzít, nemluvili. O něčem tak odtažitém ani nestálo za to přemýšlet. Bylo nepředstavitelné, že by jim nějaká komise dala svolení k sňatku, i kdyby se jim podařilo nějak se zbavit Katherine, Winstonovy manželky. Bylo beznadějně o tom třeba jen snít. “¹⁰³

Winston sám myšlenku legalizace vztahu zavrhuje a jen v hloubi duše sní o tom, že s Julií bude vést manželský život. Podvědomě si však pravděpodobně přeje, aby se Julie kvůli jejich vztahu do jeho legalizace pustila, nebo aby si alespoň tuhle legalizace také přála jako Winston:

„Přál si, aby s ní chodil po ulicích zrovna jako teď, jenže neskrývaně a beze strachu, aby mluvili o obyčejných věcech a kupovali drobnosti pro domácnost. Přál si, aby byli manželé, kteří spolu žijí už deset let. “¹⁰⁴

¹⁰² ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 32.

¹⁰³ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 119.

¹⁰⁴ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 125.

V kontrastu s hlubokou láskou Winstonovy matky a s citovou vazbou, která v rodině Smithových ve starých časech panovala, je v románu vyobrazena také rodina Parsonsových. Paní Parsonsová je Winstonem popisována jako unavená, vrásčitá paní, která už žádným způsobem nemůže ovlivnit výchovu svých dětí. Tu do největší míry zastává státní aparát, který děti jednak ideologicky vzdělává ve škole a jednak jim ukládá povinnost docházet do zájmového útvaru s názvem Zvědové, kde jsou nabádány především ke špionáži vlastních rodičů. Role paní Parsonsové coby matky je tak maximálně oslabena a funguje jen jako formální prvek:

„Sexuální pud je pro Stranu nebezpečný, a tak ho Strana obrátila ve svůj prospěch. Stejný trik provedla s rodičovským instinktem. Rodina se totiž nedá zrušit a oni vlastně lidi povzbuzují, aby měli své děti rádi skoro starodávným způsobem. Na druhé straně jsou však děti systematicky popuzovány proti rodičům a vedeny k tomu, aby je špehovaly a podávaly zprávy o jejich úchylnkách. Rodina se tak vlastně stala jakousi prodlouženou rukou Ideopolicie. Nástrojem, jehož prostřednictvím je člověk ve dne v noci obklopen informátory, kteří ho důvěrně znají.“¹⁰⁵

I o takto formální rodině bylo dle ideologie Strany uvažováno jako o něčem, co je potřeba zrušit, a výchovu nových občanů tak přenechala stranickým institucím:

„Existovaly dokonce organizace jako Antisexuální liga mladých, které obhajovaly naprostý celibát pro obě pohlaví. Všechny děti měly být počaty umělým oplodněním (v newspeaku se to nazývalo artise) a pak vychovávány ve veřejných institucích. Winston si byl vědom, že ne všechno je míněno vážně, ale bylo to jaksi v souladu s všeobecnou ideologií Strany.“¹⁰⁶

¹⁰⁴ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 120.

¹⁰⁶ ORWELL, George. 1984. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 62.

„Přeřáli jsme spojení mezi dítětem a rodiči, mezi člověkem a člověkem, mezi mužem a ženou. Už dnes se nikdo neodvází důvěřovat manželce, dítěti anebo příteli. V budoucnosti nebudou však ani manželky ani přátelé. Děti budou matkám odebírány při narození, jako se odebírají vajíčka slepicím. Pohlavní pud bude vykořeněn. Plození bude každoroční formalita jako obnovení přidělových poukázek“¹⁰⁷

Tuto situaci již důvěrně známe z románu *Konec civilizace*. Strana se obecně snažila působit na ženy, protože věřila, že jsou snáze ovlivnitelné. Zároveň je pro jakýkoli totalitní režim výhodné mít na své straně nakloněné matky, které vychovávají své děti, a svůj vztah k režimu tak předávají dál (proto v *Příběhu služebnice* mohou mít děti pouze manželky velitelů, zatímco služebnicím jsou děti odebrány, protože nejsou způsobilé¹⁰⁸). Vládnoucí vrstva má tedy dvě možnosti ovlivnění mateřství – buď je jeho role silně oslabena, až absentní, a mateřskou roli přebírá stát (jako to sledujeme v románech *Konec civilizace* a *1984*), nebo jsou pro tuto důležitou úlohu ženy pečlivě vybírány a před započítáním mateřství je prověřena jejich ideologická způsobilost (*Příběh služebnice*, částečně i *1984* – udělování povolení k manželství). V opačném případě je dítě ženám odebráno a je přiděleno do ideologicky vyhovující rodiny.

V románu *Strážkyně pramene* není možné evidovat přímý zásah vládnoucí struktury do rodičovské role svých obyvatel. Ovlivnění této role se v románu děje spíše subtilně a skrytě v závislosti na klimatické a politické situaci, která v dystopickém světě panuje.

Rodičovství v upadajícím postkatastrofickém světě se ukazuje jako velice komplikovaný úkol. Rodiče představují minulost, jež vytvořila katastrofální přítomnost, a nesou tak vinu za to, že svým dětem a všem ostatním mladým lidem odepřeli právo na život v dobrém světě. Často je z toho důvodu jejich vztah s vlastními dětmi narušený.

¹⁰⁷ ORWELL, George, 2009. *1984*. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. Str. 236.

¹⁰⁸ „Je v dobrých rukou, oznámili mi. U lidí, kteří jsou způsobilí. Vy nejste způsobilá, ale jistě pro ni chcete jen to nejlepší. Nebo snad ne?“

ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Fantastika (Argo). Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2298-5. Str. 59.

Ukazuje se, že zpovídat se potomkům je jedním z nejnáročnějších úkolů rodičů v postkatastrofickém světě. Výchova poskytovaná rodiči, příslušníky staré generace, se proto může jevit jako nesprávná. Článek *Altering 'Ancestral Legacies': Parent-Child Interactions and Ecological (Re)Considerations in Emmi Itaranta's Memory of Water*¹⁰⁹ literární vědkyně Tessy Jose sleduje vztah mezi hlavní postavou románu Noriou a její matkou. Zprvu se tento vztah jeví být v textu zobrazen vstřícně, neboť oba rodiče se ve svých postojích jeví jako uvědomělí – otec patří do skupiny čajových mistrů, kteří považují za svou povinnost být strážci a služebníky vody, a matka se zabývá studiem vodních zdrojů. Zdá se, že účinně plní svou funkci mentorů a průvodců Norii v postkatastrofickém světě, v průběhu románu svou dceru učí potřebě rozvíjet ekologické myšlení. Věřící, že vodu nelze spoutat, a proto by měla být ponechána, aby volně plynula, aniž by si na ni kdokoli činil nárok. V těchto ohledech se na první pohled zdá, že ekologická etika, kterou Norii její rodiče vštěpují, jde správným směrem, ale při bližším zkoumání odhalíme její nedostatky. Otec Norii se například nepokusí využít existenci pramene k tomu, aby mohl darovat vodu těm, kdo ji potřebují a jsou nemocní. S tím, jak se situace s vodou ve vesnici zhoršuje, je i atmosféra v rodině Norii čím dál více napjatá, Lian, matka Norii, si tuto nespravedlnost uvědomuje a komunikuje ji se svým manželem:

„,Pokud voda nepatří nikomu, jakým právem si přivlastňuješ skrytý pramen v době, kdy celé rodiny ve vesnici staví nelegální potrubí, aby zůstaly naživu? Čím se lišíš od novočchienských důstojníků, když se chováš jako oni?“¹¹⁰

Nakonec Lian odmítne situaci dále přihlížet a za cenu toho, že ztratí kontakt se svou dcerou, se vydává do města stovky kilometrů daleko. Opustí dilema, které v ní vědomí o existenci pramene vyvolávalo, a rozhodne se, že se pokusí zajistit pro svou dceru Norii i další děti lepší budoucnost. Rozhodne se proto podílet na výzkumech vody v tzv.

¹⁰⁹ JOSE, Tessa. *Altering 'Ancestral Legacies': Parent-Child Interactions and Ecological (Re) Considerations in Emmi Itaranta's Memory of Water*.

Dostupné z: <https://iisjoa.org/sites/default/files/iisjoa/July%20-%20August%202023/10th%20Paper.pdf>

¹¹⁰ ITÄRANTA, Emmi. *Strážkyně pramene*. V Praze: Plus. Pestrá řada soudobé prózy. 2014. ISBN 978-80-259-0258-5. Str. 57.

Ztracených zemích – oblastech, kam mají lidé zakázaný přístup, protože byly původně znečištěné a jsou nyní zatopené vodou. K jejímu rozhodnutí přispěje i to, že se začne obávat o svou a Noriinu bezpečnost a doufá, že Noria se do města přestěhuje s ní. Noria se rozhodne zůstat s otcem, ale Lian je již rozhodnutá odejít. V této turbulentní době si Noria začíná uvědomovat, že rodiče jí ne vždy říkali celou pravdu. Toto zjištění vytvoří mezi ní a Lian napětí, které se již nikdy zcela nezacelí, a Noria si uvědomí, že již nemůže matce bezmezně důvěřovat:

„Nepamatovala jsem si ani na jedno, ani na nejmenší náznak čehokoli, co by mě utvrdilo v jednom nebo v druhém. Vznikl mezi námi odstup, který už nikdy nepřekonám, odstup času, změn a nezvratných konců, minulost, která se už nezmění.“¹¹¹

Svým odchodem matka opouští dilema, které se týká pramene, a toto postupně přechází na Norii. Rodiče v postkatastrofickém světě jsou často ponecháni v dilematické situaci o tom, co všechno mohou svým dětem sdělit, aby děti zároveň dobře připravili na budoucí život a zároveň aby děti nebyly traumatizovány příliš drsnou pravdou. Noriina matka Lian se rozhodla o spoustě věcí mlčet, čehož si Noria všimá, když tajně poslouchá rodiče, jak si o těch „špatných věcech“ povídají. Noria sama po jejím odchodu a po smrti svého otce reflektuje, jak málo jí oba rodiče vybavili znalostmi, které by jí pomohly porozumět jejímu současnému světu. Matka je přitom již daleko a spojení s ní je kvůli nespolehlivosti přístrojů složité. Noria už se nemůže k matce obracet a viní ji z toho, že si musí poradit sama:

„Nebylo to jen ticho prázdných pokojů, které po sobě zanechali rodiče. Mezi zdmi nechyběl jen jejich dech, hlasy a kroky. Bylo to také ticho všeho, co nevyřkli nahlas, všeho, co jsem se teď musela naučit a co jsem musela pochopit bez nich. Teprve nyní jsem si začala uvědomovat, jak málo toho vím; o prameni, o ostatních čajových mistrech, o neznámých pravidlech tajných spojenectví a úplatků, o ohrožené rovnováze, v níž žijeme, o celém tom ponurém dospělém světě, který se jako temná pustina rozprostírá do

¹¹¹ ITÄRANTA, Emmi. *Strážkyně pramene*. V Praze: Plus. Pestrá řada soudobé prózy. 2014. ISBN 978-80-259-0258-5. Str. 83.

všech stran kolem mě a ztrácí se na obzoru. Zlobila jsem se na rodiče, že mě zanechali samotnou a bez vědomostí, které jsem potřebovala. Proč jste mi to neřekli? Ale oni se mnou nebyli, byly tu jen země a vítr, jež nemluví.“¹¹²

Obě matky, které jsou v románu *Strážkyně pramene* zobrazeny – Noriina matka a Sanjina matka –, si bolestně uvědomují, že by si pro své dcery přály lepší svět. Vědí tak i to, že mateřství v postkatastrofickém světě není tak jednoduché, jak si možná před rozhodnutím stát se matkou představovaly.

„Milá Norio,‘ začala a zase zmlkla, jako by si rozmyslela, co mi původně chtěla říct. ‚Kéž bychom ti mohli dát život v lepším světě.‘ Pohladila mě po vlasech. ‚Snaž se teď spát. Čas rozhodnutí přijde později‘“¹¹³

Sanjina matka Kira dokonce nemá jinou možnost než v roli pečující matky selhávat. Říká sice dceři, že shánění vody by neměla být její starost, avšak kvůli nemoci Sanjiny mladší sestry je nucena tuto klíčovou, ale pro dítě neúnosnou kompetenci nucena na Sanje nechat.

Tessy Josse ve svém článku¹¹⁴ pracuje se studií Environmentalism at home: The process of ecological resocialization by teenagers,¹¹⁵ která rozděluje matky ekologicky uvědomělých teenagerů na warmer mother (přívětivější matky) a cooler mother (méně přívětivé matky). Ty jsou definovány takto:

¹¹² ITÄRANTA, Emmi. *Strážkyně pramene*. V Praze: Plus. Pestrá řada soudobé prózy. 2014. ISBN 978-80-259-0258-5. Str. 154.

¹¹³ ITÄRANTA, Emmi. *Strážkyně pramene*. V Praze: Plus. Pestrá řada soudobé prózy. 2014. ISBN 978-80-259-0258-5. Str. 59–60.

¹¹⁴ JOSE, Tessa. *Altering ‘Ancestral Legacies’: Parent-Child Interactions and Ecological (Re) Considerations in Emmi Itaranta’s Memory of Water*. Dostupné z: <https://iisjia.org/sites/default/files/iisjia/July%20-%20August%202023/10th%20Paper.pdf>

¹¹⁵ GENTINA, Elodie; MURATORE, Isabelle. Environmentalism at home: The process of ecological resocialization by teenagers. *Journal of Consumer Behaviour*, 2012, 11.2. Str. 162–169.

„Přívětivější matky jsou k přijetí nových ekologických návyků ochotnější než chladnější matky [...] Mezi třemi chladnějšími matkami v našem vzorku dochází k předávání poučení pouze v případě, že matka věří, že její dospívající má environmentální znalosti rovnají jejím vlastním nebo je převyšují [...] přívětivější matky jsou nakloněny učit se od svých dospívajících, i když mají větší znalosti o životním prostředí než tyto dospívající.“¹¹⁶

Podle Josse z náznaků uvedených v textu vyplývá, že Noriina matka má větší ekologické znalosti než Noria. Je proto do značné míry pravděpodobné, že bude spadat do kategorie „vřelejších matek“ a osvojí si odkaz své dospívající dcery, která obětovala svůj život pro ušlechtilou věc. Z toho na konci románu vyplývá naděje, že matka bude pokračovat v odkazu své dcery a bude se podílet na proměně společnosti. Tato naděje je zřejmá i ze slov, jimiž je text zakončen: „Toho rána je celý svět jen popel a prach, ale naděje neumřela.“¹¹⁷ Noriina matka už nemůže zachránit svou dceru, ale může se pokusit zachránit další děti přesně tak, jak by si Noria přála. U Noriiny matky tedy podle Josse proběhla reverzní socializace – přijala za své postoje a hodnoty své dcery.

V této podkapitole byla podrobně analyzována mateřská role, vlivy působící na tuto roli a důsledky těchto vlivů. V románu *1984* je mateřská láska a oběť vnímána jako relikv minulosti a je kontrastována s absencí hlubokých citů v totalitním režimu. Romány *Příběh služebnice* a *Strážkyně pramene* spojuje mezigenerační konflikt a osobní růst hlavní hrdinky, která se musí s vlivem své matky vypořádat a nakonec smířit. V *Příběhu služebnice* podléhá mateřství totální kontrole státu Gileád, role matky je tak předem určená a ženy nemají na

¹¹⁶ „Warmer mothers are more receptive than are cooler mothers to their teenagers' endorsement of environmentally friendly habits. [...] Among three cooler mothers in our sample, teaching occurs only if the mother believes that her teenager's environmental knowledge equals or exceeds her own [...] warmer mothers are inclined to learn from their teenagers, even if they are more environmentally knowledgeable than are those teenagers.“ (překlad vlastní)

GENTINA, Elodie; MURATORE, Isabelle. *Environmentalism at home: The process of ecological resocialization by teenagers*. Journal of Consumer Behaviour, 2012, 11.2: Str. 165–166.

¹¹⁷ ITÄRANTA, Emmi. *Strážkyně pramene*. V Praze: Plus. Pestrá řada soudobé prózy. 2014. ISBN 978-80-259-0258-5. Str. 286.

výběr, zda a jak tuto roli naplňovat. Ve *Strážkyni pramene* je mateřství spojeno s dilematy, která s sebou přináší mateřství ve světě po katastrofě. Tyto různé perspektivy ukazují, jak dystopické společnosti vědomě i nevědomě, otevřeně či skrytě deformují a ovlivňují životní postoje žen v rolích matek a jejich vztahy s dětmi.

Závěr

Analýza tématu mateřství v dystopických románech *Konec civilizace, 1984, Příběh služebnice* a *Strážkyně pramene* přináší několik nových zjištění, která budou v tomto závěru reflektována.

Pojetí ženského těla v románech se jeví být především závislé na ideologii, kterou společnost v románu vyznává. Ačkoliv společnost v *Konci civilizace* hlásá pro muže a ženy rovnost, ženské tělo je objektivizováno dokonce tak, že ženská krása je dle etymologie slova popisujícího krásu („pneumatický“) spojována s absencí kritického myšlení. Důležitý je také kult mládí a dobře vypadajícího těla, kvůli němuž je jediná mateřská postava Linda nezařaditelná zpět do společnosti. V románu *1984* se pojetí ženského těla příliš neliší od románu *Konec civilizace*, sledovaným parametrem je opět krása. V románu *Příběh služebnice* dochází k otevřené objektivizaci služebnic a jejich redukci na „chodící dělohu“, přičemž tuto ideologii následně přebírají i samy služebnice.

Ženská sexualita je v *Konci civilizace* otevřeně podporována a všichni obyvatelé jsou vychováni k tomu, aby sexualitě dávali průchod. Ženy jsou však v méně výhodné pozici, protože na ně dopadá veškerá zodpovědnost za antikoncepci. V románu *1984* je Juliina sexualita popisována jako prvek odporu proti režimu, avšak toto pojetí se zdá být nedotažené vzhledem k situaci, která se týká Juliiny menstruace. V tomto románu je opět možné vysledovat nereflektovaný patriarchální přístup – Strana se snaží potlačit ženskou sexualitu, protože je to u žen údajně snazší než u mužů, kterým je ponechána pololegální možnost se scházet s prostitutkami. V románu *Příběh služebnice* je ženská sexualita nepřípustná, muži jsou skrze svou sexualitu tetami při výkladech pro služebnice ve výcvikovém středisku objektivizováni a služebnice jsou nabádány k manipulaci s muži skrze jejich sexuální touhu.

Se sexualitou souvisí téma plodnosti, které je ve zkoumaných románech také zastoupeno. V románu *Konec civilizace* sledujeme, že téma plodnosti a ochrany před početím se týká pouze žen. V románu *1984* se neobjevuje žádná zmínka o antikoncepci, ačkoli by případné početí znamenalo pro Julii jistou smrt. V románu *Příběh služebnice* tvoří (ne)plodnost ústřední téma románu, neplodností a snahou o její zvýšení je legitimizován celý gileádský režim včetně jeho zacházení se ženami. V románu *Strážkyně pramene* není ohrožení plodnosti tematizováno, ačkoli se román odehrává v klimaticky nepříznivé době,

kteřá má na plodnost určité vliv. Ani již narozené děti nejsou vládou nijak chráněné a jsou sužovány nedostatkem vody.

Dalším zkoumaným tématem ve zvolených románech je porod. Toto téma se objevuje v románu *Konec civilizace a Příběh služebnice*. V obou zkoumaných dílech je porod mocným nástrojem kontroly, který formuje a udržuje dystopické společnosti. Zatímco v *Konci civilizace* je lidská reprodukce zcela technizována a odtržena od přirozeného procesu, aby byl vytvořen svět bez osobních vazeb a emocionálních projevů, v *Příběhu služebnice* se stává porod přirozeným procesem, avšak pod přísným dohledem a s významnými náboženskými a sociálními rituály, které slouží k utužení patriarchální moci. Oba romány tak odhalují různé způsoby, jak mohou být základní biologické procesy a sociální konstrukty zneužity k utváření dystopických společností.

Posledním tématem bylo samotné mateřství, tedy prožívání mateřské role. V tomto tématu bylo přistoupeno k rozdělení na dvě části – matky, které jsou matkami proti své vůli, a matky v pohnutých časech. První částí se zabývala romány *Konec civilizace a Příběh služebnice*. V románu *Konec civilizace* je role matky zcela eliminována a na první pohled nedochází u žen k žádným újmám. V románu *Příběh služebnice* sledujeme situaci, kdy je důstojnost a elementární svoboda žen otevřeně potlačena ve jménu blaha celé společnosti. Toto vysvětlení však můžeme považovat pouze za řečnický obrat zastírající skutečný důvod konstrukce tohoto totalitního státu, totiž že muži si přivlastňují ženskou reprodukci a vypořádávají se tak s jedinou oblastí, ve které dosud nemohli ženám dominovat. Toto přivlastnění je v kapitole diskutováno v souvislosti se sociologickými pojmy *womb envy* a *mužská pseudogenerace*. Role matky je tak zcela deformována dle představ vládnoucí vrstvy mužů, ať už se jedná o její potlačení, či o vymezení a určení její přesné podoby.

Ve druhé části byly analyzovány romány *1984, Příběh služebnice a Strážkyně pramene*. V románu *1984* je mateřská láska a oběť vnímána jako přežitek minulosti, který kontrastuje s absencí hlubokých citů v totalitním režimu – být matkou v Oceánii znamená sloužit Straně a jednoho dne skončit vaporizována po udání vlastními dětmi. Romány *Příběh služebnice* a *Strážkyně pramene* spojuje mezigenerační konflikt a osobní růst hlavní hrdinky, která se musí vyrovnat s vlivem své matky a nakonec dospět k usmíření. V *Příběhu*

služebnice je mateřství pod úplnou kontrolou státu Gileád; role matky je předem určena a ženy nemají na výběr, zda a jak tuto roli naplňovat. Ve *Strážkyni pramene* je mateřství spojeno s dilematy, která přináší život ve světě po katastrofě.

Výsledkem celé práce je zjištění, že mateřství podléhá v dystopických společnostech románů *Konec civilizace, 1984* a *Příběh služebnice* ideologizaci, kterou mají v rukách muži vysoce postavení ve vládnoucích strukturách. Převzetí kontroly nad mateřstvím vládnoucí vrstva legitimizuje všeobecným blahem, které nastane po novém uspořádání. Vždy jsou to ale ženy, kdo v tomto konceptu čelí nerovnostem. V románu *Strážkyně pramene* mateřství není vládnoucí vrstvou cíleně ovlivňováno, přesto má společenské uspořádání světa po klimatické katastrofě na mateřství silný vliv.

V románech *Konec civilizace* a *1984* je možné vysledovat znaky nereflektovaného patriarchálního uspořádání tehdejšího nulového světa autorů – ačkoli je v románech hlášána rovnost žen a mužů, fakticky se tak neděje. Tento fakt lze pozorovat na chování mužských postav k ženským postavám nebo na chování společnosti k mužům a ženám. Román *Příběh služebnice* vědomě pracuje s problematikou patriarchátu a feminismu a na příkladu zacházení s ženami ji odráží. V románu *Strážkyně pramene* sledujeme přístup, ve kterém se mísí znaky nereflektovaného přístupu (vojenský režim, muži ve vládnoucí struktuře) se znaky reflektovaného přístupu (aktivní hrdinka, absence milostné zápletky).

Závěrem lze říci, že analýza mateřství v dystopických románech *Konec civilizace, 1984, Příběh služebnice* a *Strážkyně pramene* pomocí feministické literární vědy odhaluje hlubokou a často represivní ideologizaci ženského těla a mateřství. V těchto románech je mateřství nejen prostředkem kontroly, ale také nástrojem utužování patriarchálních struktur. Celkově tato díla poskytují cenný vhled do toho, jak dystopické společnosti mohou zneužít základní biologické i sociální skutečnosti k upevnění moci vládnoucí vrstvy a k ovládnutí žen, tedy poloviny obyvatelstva dystopického světa.

Seznam použitých informačních zdrojů

I.

ATWOOD, Margaret. *Příběh služebnice*. Praha: Argo. Fantastika (Argo). 2017. ISBN 978-80-257-2298-5.

HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace: (Brave new world)*. Vyd. 4., V nakl. Maťa 3. Praha: Maťa. Šťastné zítřky (Maťa). 2011. ISBN 978-80-7287-254-1.

ITÄRANTA, Emmi. *Strážkyně pramene*. V Praze: Plus. Pestrá řada soudobé prózy. 2014. ISBN 978-80-259-0258-5.

ORWELL, George. *1984*. Praha: Levné knihy. Československý spisovatel (Levné knihy). 2009. ISBN 978-80-7309-808-7.

II.

BRADSHAW, David. *The Hidden Huxley*. ('*Babies: State Property*', May 1930). 1994. Str. 49.

CLAEYS, Gregory. *Dystopia: a natural history*. Oxford University Press. 2016.

DILLON, Sarah. *Who rules the world? Reimagining the contemporary feminist dystopia*. The new feminist literary studies, 2020, Str. 169–181.

FARSTAD, Britt Johanne. *Mother Machine: 'Not the true parent is the woman's womb'*. Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale*. In: *Populating the Future*. Kriterium, 2023. Str. 83. ISBN 9789189593060.

FELDMAN KOŁODZIEJUK, Ewelina. *Mothers, Daughters, Sisters: The Intergenerational Transmission of Womanhood in Margaret Atwood's The Handmaid's Tale and The Testaments*. Online. ELOPE (Tiskana izd.). 2020, roč. 17, č. 1. Str. 67–85. ISSN 1581-8918.

GENTINA, Elodie; MURATORE, Isabelle. *Environmentalism at home: The process of ecological resocialization by teenagers*. Journal of Consumer Behaviour, 2012, 11.2: Str. 162–169.

GOLOVACHEVA, Irina. *Huxley, Blok and Berdyaev: Observations on the Nature of the Russian Revolution*. *Aldous Huxley Annual: A Journal of Twentieth-Century Thought and Beyond*, 2014, 14: Str. 125–135.

HORAN, Thomas. *'Revolutions from the waist downwards: desire as rebellion in Yevgeny Zamyatin's We, George Orwell's 1984, and Aldous Huxley's Brave New World'*. *Extrapolation*, 48(2), 314+.2007.

JOSE, Tessa. *Altering 'Ancestral Legacies': Parent-Child Interactions and Ecological (Re) Considerations in Emmi Itaranta's Memory of Water*.

MONTELARO, Janet, J.. *Maternity and the ideology of sexual difference in the Handmaid's tale*. *Lit: Literature Interpretation Theory*, 6:3-4. 1995. Str. 233–256. DOI: 10.1080/10436929508580160.

MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Studium (Host). Brno: Host. 2000. ISBN 80-860-5590-6.

OATES-INDRUCHOVÁ, Libora: *ÚVOD: Feministická literární teorie a procesy hledání*. In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.). *Ženská literární tradice a hledání identit: antologie angloamerické feministické literární teorie*. Studijní texty. Praha: Slon, Sociologické nakladatelství. 2007. ISBN 978-80-86429-69-4.

OZAWA, Hishashi. *The Mother-Child Relationship in E.M. Forster's "the Machine Stops" and Aldous Huxley's Brave New World*. *Language and Literary Studies of Warsaw*, 2020, 2020, no. 10. Str. 283–303 ISSN 23005726.

PAVLOVA, Olga. *2 + 2 = 5: Světy antiutopické a dystopické literatury*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 2022. ISBN 978-80-7671-066-5.

RANK, Otto. *The Trauma of Birth*. New York: Dover Publications. 1993. ISBN 0-486-27974-X.

ROAZEN, Paul. *ORWELL, FREUD, AND 1984*. *The Virginia Quarterly Review*, 54(4). 1978. Str. 675–695.

SHABAD, Peter. *Of Woman Born: Womb Envy and the Male Project of Self-Creation*. In: *Jealousy and Envy*. United States: Taylor & Francis Group. 2007. ISBN 0881634700.

SHOWALTER, Elaine: *Pokus o feministickou poetiku*. In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). Praha: Sociologické nakladatelství. 1998. ISBN 80-858-5067-2.

SOUKUPOVÁ, Klára. Utopické zkameněliny. Online. Svět literatury. 2023, roč. 33, č. 67. ISSN 2336–6729.

SUVIN, Darko. *On the Poetics of the Science Fiction Genre*. College English. 1978.34(3). Str. 372–382.

TIROHL, Blu. ‘*We are the dead ... you are the dead*’. *An examination of sexuality as a weapon of revolt in Orwell’s Nineteen Eighty-Four*. Journal of Gender Studies, 9(1), 2000. Str. 55–61.

VORONINA, Olga; SVOBODNY, Nicole; MEISEL, Maude. *Soviet patriarchy: past and present*. Hypatia, 1993, 8.4: Str. 97–112.